

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων - Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων - Πανεπιστήμιο Πειραιά

Διαπανεπιστημιακό Διατμηματικό
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και Αυτοδιοίκηση»

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΟΤΗΤΑΣ**

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΝΑΚΟΥΣΑΚΗ

Επιβλέπων: Δημήτρης-Επαμεινώνδας Βενιέρης
Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Κόρινθος, Σεπτέμβριος 2016

Department of Political Studies and International Relations - University of Peloponnese

Department of Economics - Democritus University of Thrace

Department of Economics - Aristotle University of Thessaloniki

Department of Business Administration - University of Piraeus

**Interuniversity Interdepartmental
Master Program in
«Local and Regional Government and Development»**

**PUBLIC ADMINISTRATION AND FAMILY POLICY
IN GREECE:
THE CASE OF SINGLE PARENTHOOD**

VASILIKI KANAKOUSAKI

Corinth, September 2016

Στην κόρη μου Μαρίνα

Στην αδελφή μου Ευγενία

Στον Μάνο

Στους ανθρώπους

που πλήττονται από τις διαζεύξεις

και πλήττον με τις συμμετρίες.

Ευχαριστίες

Ο χρόνος είναι πιστωτής όλων.. Η συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας, αποτελεί το τέλος μίας δύσκολης αλλά παραγωγικής περιόδου, στο πλαίσιο της οποίας ολοκληρώθηκε με επιτυχία η παρακολούθηση των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Οι αρχικές καταφάσεις κι εναντιώσεις, τα άγχη-προϊόν ανασφάλειας με όρους φυσικής αντοχής, έπειτα οι μεταβάσεις, οι ενδιάμεσοι σταθμοί, οι διεργασίες εσωτερίκευσης, τα γνωστικά ερεθίσματα και η ακαδημαϊκή «αύρα» ως χαρακτηριστικά της διαδρομής αυτής, δεν αξιολογούνται με ευκολία. Οι αινιγματικές τους συν-εκδηλώσεις ενοικούν, μαζί με άλλα βιώματα, στιγμές και αγωνίες, στις σελίδες αυτές. Παραμένουν αναστοχαστικές και προτασιακές ικανότητες, αξιοποιήσιμες εγγραφές στη διάθεση της ιστορίας και της ευεργετικής μνήμης.

Οι αρχικές μου ευχαριστίες απευθύνονται στους καθηγητές μου, οι οποίοι με την πολυετή πείρα τους με εφοδίασαν με πολύτιμες, για την επαγγελματική μου σταδιοδρομία, γνώσεις. Ένα είδος «πρακτικής τεχνογνωσίας» για τη δυνητική κατανόηση της, ενίοτε καφκικής, δημοσιούπαλληλικής συνθήκης.

Χρωστώ, τέλος, βαθύτατη ευγνωμοσύνη στον αστείρευτο συγγραφικά Κο Βενιέρη, καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την έμπνευση, τη βοήθεια και καθοδήγησή του, σε όλα τα στάδια της συγγραφής.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διερευνά κριτικά, τις υφιστάμενες σχέσεις ανάμεσα στη σύγχρονη Δημόσια Διοίκηση και τις μονογονεϊκές οικογένειες. Με άλλα λόγια, αναζητά τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και προβλήματα των ασκούμενων κοινωνικών πολιτικών, υπό τις αλλαγές που συντελούνται στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της χώρας, ειδικότερα σε μια περίοδο που οι κοινωνικές δαπάνες περιστέλλονται και συχνά κυριαρχεί ένας λόγος ηθικοποίησης και στιγματισμού απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (π.χ. ηλικιωμένοι, άνεργοι, μονογονεϊκές, χρόνια πάσχοντες). Το βασικό ερώτημα της μελέτης είναι, πώς αντιμετωπίζεται η μονογονεϊκότητα στην Ελλάδα, ειδικότερα σε ζητήματα που άπτονται της σχέσης της με την Κοινωνική/Δημόσια Διοίκηση (εκπροσώπηση, επιδοματική πολιτική, εργασιακά δικαιώματα και παροχές, εκπαιδευτικές ευκαιρίες, θέματα κοινωνικής ένταξης και στιγματισμού). Επιπλέον τεκμηριώνεται, μέσα από πρωτογενές και δευτερογενές εμπειρικό υλικό, η άποψη, ότι η ενίσχυση των μονογονεϊκών οικογενειών, ειδικότερα σε συνθήκες δημογραφικής ξηρασίας και απίσχανσης, οφείλει να αποτελεί βασικό σκοπό ενός κράτους με κοινωνικό χαρακτήρα. Αυτά τα ζητήματα, δυνητικά αποτελούν προνομιακά πεδία έρευνας και εφαρμογής κοινωνικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της προστασίας και της ενσωμάτωσης των μονογονεϊκών οικογενειών, απαντώντας, εν μέρει, σε προκλήσεις που εγείρονται στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Δημόσια/Κοινωνική Διοίκηση, Μονογονεϊκότητα, Κοινωνική Πολιτική, Κοινωνικός Στιγματισμός, Καλές Πρακτικές.

ABSTRACT

This paper critically examines the existing relations between contemporary public administration and single-parent families. In other words, the study searches for the specific advantages and problems of applied social policies, especially at a certain time when social rights are often diminished and a public discourse of stigmatization against certain social groups (e.g. the elderly, the unemployed, single parents, chronic sufferers, etc) often prevails. The key question of the study is, how single-parents families are treated in Greece, particularly concerning the Social/Public Administration issues (e.g. representation, employment rights and benefits, educational opportunities, social inclusion and stigmatization, etc.). Moreover what is strongly documented, through primary and secondary empirical material, is the argument that institutionally and practically strengthening single-parent families, especially in this demographic context, must be a key aim of a social state. These issues as well form privileged areas of potential scientific research on the fields of applied social policy, especially in the second decade of the 21st century.

KEY WORDS: Public/Social Administration, Single-parent families, Social Policy, Social Stigmatization, Good Practices.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
-----------------------	----------

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κεφάλαιο 1.

Μετασχηματισμοί της οικογενειακής δομής: εκτεταμένη, πυρηνική και σύγχρονη οικογένεια	6
--	----------

1.1 Εισαγωγή	6
--------------------	---

1.2 Από την εκτεταμένη στη σύγχρονη οικογένεια	7
--	---

Κεφάλαιο 2.

Δημογραφικοί μετασχηματισμοί της οικογένειας	9
---	----------

2.1 Εισαγωγή	9
--------------------	---

2.2 Η πορεία των δημογραφικών δεικτών μέχρι την απογραφή του 2011	9
---	---

Κεφάλαιο 3.

Θεσμικό πλαίσιο και μέτρα οικογενειακής πολιτικής	11
--	-----------

3.1 Εισαγωγή	11
--------------------	----

3.2 Η περίοδος πριν το 1980	12
-----------------------------------	----

3.3 Η περίοδος ανάμεσα στο 1980-1990	14
--	----

3.4 Η περίοδος ανάμεσα στο 1990-2009	16
--	----

3.5 Η περίοδος από το 2010 έως σήμερα.....	19
--	----

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Κεφάλαιο 1

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις της μονογονεϊκότητας	21
--	-----------

1.1.Εισαγωγή	21
--------------------	----

1.2 Ορισμοί και τύποι της μονογονεϊκότητας.....	22
---	----

Κεφάλαιο 2

Μονογονεϊκότητα και Οικογενειακή πολιτική.....	24
2.1. Εισαγωγή	24
2.2. Όψεις της κοινωνικής προστασίας.....	25
2.3 Ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων αλληλεγγύης	30

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Κεφάλαιο 1

Κοινωνικός αποκλεισμός: μια πολυδιάστατη διαδικασία.....	32
1.1 Εισαγωγή	32
1.2. Όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού.....	33
1.3 Φτώχεια και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά.....	36

Κεφάλαιο 2

Καλές Πρακτικές διαχείρισης του κοινωνικού αποκλεισμού.....	39
2.1 Εισαγωγή	39
2.2 Υποστηρικτικές Δομές.....	39
2.3 Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα.....	41

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	44
---------------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49
---------------------------	-----------

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ.....	55
-------------------------	-----------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	56
------------------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετάβαση από την αγροτική προς τη βιομηχανική και αργότερα τη μετα-βιομηχανική κοινωνία, χαρακτηρίζεται από μια, εγγενή στις δυτικές κοινωνίες, διαδικασία αστικοποίησης και εκμοντερνισμού. Αυτή η ιστορική διαδικασία, συνέπεια της βιομηχανικής επανάστασης και του εξορθολογισμού του κοινωνικού κοσμοειδώλου, δεν έχει το ίδιο περιεχόμενο και πρόσημο σε όλες της χώρες της Ευρώπης. Παρατηρώντας τις αναπαραστάσεις και τις πρακτικές της οικογενειακής ζωής διαφαίνεται, ότι έχει μεταβληθεί σημαντικά η υλική και συμβολική σημασία του τυπικού προτύπου της παραδοσιακής οικογένειας (γάμος με πολλά παιδιά, διακριτός ρόλος των συζύγων, γυναίκα εκτός εργασίας, κτλ). Οι μεταβολές αυτές, επηρέασαν τις νεώτερες γενεές και τις αντιλήψεις τους σε επίπεδο οικογενειακών επιλογών, ερμηνευτικών σχημάτων, αξιακών προτύπων, μορφών συμβίωσης και αντιλήψεων για το γάμο, τη γονεϊκότητα και την κοινωνική αναπαραγωγή (Νόβα-Καλτσούνη 1999:87-112, Κογκίδου 2005).

Οι κύριοι παράγοντες που συμβάλλουν στις μεταβολές αυτές, θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Καθώς ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνει, αυτές μετατρέπονται σε μεγάλα και αφιλόξενα αστικά κέντρα, με συνέπεια, η επιβίωση των μελών της άλλοτε κοινότητας (χωριού ή γειτονιάς) να καθίσταται εξαιρετικά προβληματική. Τούτο οδηγεί, μεταξύ άλλων, στην αποπροσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων και στη σταδιακή εξασθένηση της σημασίας των φάσεων και των τελετών μετάβασης του ατόμου από μια κατάσταση σε μίαν άλλη, οι οποίες παραδοσιακά επιτελούνταν εντός οικογένειας (εφηβεία, ενηλικίωση, γάμος, απόκτηση παιδιού, χηρεία κλπ) (Νόβα-Καλτσούνη 1999).

2. Ο δεύτερος παράγοντας μεταβολής των σχέσεων είναι η -χαρακτηριστική του εκσυγχρονισμού- αυτονόμηση του ατόμου από την «ομάδα».

Η αυτονόμηση είναι συνέπεια: α) της οικονομικής ανεξαρτητοποίησης του ατόμου και β) της απώλειας της παραδοσιακής εξουσίας της οικογένειας στα μέλη της, στο μέτρο που το επάγγελμα, η περίθαλψη και η σύνταξη, η εκπαίδευση και η εξειδίκευση, δεν εξαρτώνται πλέον ολοκληρωτικά από αυτήν, αλλά εκχωρούνται σταδιακά στην κρατική διοίκηση. Η οικογένεια, με άλλα λόγια, παύει να είναι το αποκλειστικό κέντρο του ατόμου, δηλαδή ο χώρος όπου εξαντλούνται τα συμφέροντα

του. Το άτομο, εντατικοποιεί την κοινωνική του κινητικότητα και δεν αποδέχεται υποχρεωτικά τις απαιτήσεις της οικογένειας ούτε προσαρμόζεται αναγκαστικά σε αυτές, θυσιάζοντας την προσωπική του ευτυχία ή προοπτική.

3. Τρίτος παράγοντας μεταβολής, θεωρείται η σταδιακή επικράτηση, έστω σε θεωρητικό βαθμό, της ιδεολογίας της ισότητας των φύλων και της δικαιοσύνης, ιδεώδη που κατά κανόνα διατυπώνονται στα Συντάγματα των βιομηχανικών κοινωνιών. Η σημασία της ισότητας επί των ευκαιριών για όλα τα άτομα και του σεβασμού των δικαιωμάτων τους, αποτελεί αξία που ο καθημερινός λόγος προβάλλει, ανοίγοντας το δρόμο για την αναζήτηση νέων μορφών οικογένειας που θα ανταποκριθούν καλύτερα στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Νόβα-Καλτσούνη 1999, Πλιόγκου 2002 και 2006).

Στη χώρα μας, μετά τη δεκαετία του 1970, σταδιακά καταγράφονται σημαντικές αλλαγές στη γαμήλια και αναπαραγωγική συμπεριφορά του πληθυσμού (μείωση του αριθμού των γάμων, αύξηση των διαζυγίων, διαχωρισμός γάμου και τεκνοποιίας). Αυτές οι αλλαγές, συνδέονται με τον μετασχηματισμό του εξωτερικού κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος, την επικράτηση της καταναλωτικής κοινωνίας, τη μορφή και τη σύνθεση της σύγχρονης οικογένειας, τους ρόλους των φύλων και τις νέες μορφές εργασιακών σχέσεων, με σημαντική αύξηση των γυναικών-μητέρων με εξωοικιακή επαγγελματική απασχόληση (Lewis 2001, Μαράτου-Αλιπράντη 2002:4).

Στις επόμενες δεκαετίες (1980-σήμερα), εν μέσω καταλυτικών εξελίξεων τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εγχώριο επίπεδο (πτώση χωρών και δημιουργία νέων, φαινόμενα μαζικής μετανάστευσης, οικονομική άνοδος και ραγδαία οικονομική καθίζηση, κρίση του Κράτους Πρόνοιας κτλ), ο γάμος και η συζυγική-πυρηνική οικογένεια ξεκίνησαν να αμφισβητούνται έντονα, από πολλές πλευρές και για διάφορους λόγους. Ο νέος τρόπος ζωής και σκέψης των ανθρώπων σε συνδυασμό με παράγοντες, όπως το μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο των μελών του κοινωνικού συνόλου, η κοινωνική τάξη, οι θρησκευτικές και πολιτικές αντιλήψεις, οι προτεραιότητες των φύλων ως προς τις επαγγελματικές τους επιλογές, οι σεξουαλικές προτιμήσεις και φυσικά το θεσμικό πλαίσιο, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην εμφάνιση εναλλακτικών μορφών οργάνωσης της ιδιωτικής/οικογενειακής ζωής (Μισέλ 1991, Singly 1996 9-23, Πλιόγκου 2006).

Εντός αυτών των νέων μορφών κοινωνικής συμβίωσης, φαίνεται να επικρατεί σοβαρός «ανταγωνισμός» ανάμεσα στην εργασία και τις οικογενειακές υποχρεώσεις, κυρίως των γυναικών (Βουγιούκα 2005:15). Συχνά κατισχύει η καθιέρωση μιας στάσης ζωής με πολύ έντονη τη σημασία της εργασιακής ανέλιξης στο πλαίσιο της ατομικής αυτονομίας, γεγονός που δυσχεραίνει τη μακροχρόνια διαβίωση εντός των παραδοσιακών σχημάτων γάμου. Παράλληλα, ο άνδρας, φαίνεται να χάνει τον παραδοσιακό ρόλο του, εκείνον της αποκλειστικής κατοχής των μέσων διαβίωσης της οικογένειας και καλείται να εισέλθει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, στις οικογενειακές υποχρεώσεις με τρόπους που δεν ήταν μέχρι τώρα δεδομένοι ή αυτονόητοι, ακόμη και αποδεκτοί (π.χ. υποκατάσταση της μητέρας σε περίπτωση διαζυγίου) (Νταλάκα 2014).

Σε σύγκριση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα ακολουθεί πιο αργούς ρυθμούς προσαρμογής στα νεότερα οικογενειακά σχήματα. Αυτή η «αντίσταση» στα νέα πρότυπα, οφείλεται στις ελληνικές παραδόσεις και στην κεντρική θέση που κατέχει η οικογένεια στην ελληνική κοινωνία, σε συμβολικό και αξιακό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κοινωνικών παροχών. Αυτός είναι ίσως ο βασικότερος λόγος που οι μονογονεϊκές οικογένειες θεωρούνται, ακόμα, ως σχετικά μη κανονικές, βιώνοντας συχνά σε διάφορα πεδία και χώρους (εργασία, μόρφωση, κοινωνικά δικαιώματα, επιδόματα, κτλ) έναν υπόρρητο ή συγκαλυμμένο στιγματισμό (Κογκίδου 2005:123-160, Ρήγα 2012). Περαιτέρω, η δυνατότητα αξιοποίησης και απορρόφησης των κοινωνικών και δημόσιων αγαθών, συνδέεται στενά με την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και με την ίδια την απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Τσιάκαλος 1998).

Με βάση τις ανωτέρω σκέψεις, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να διερευνήσει κριτικά, τις υφιστάμενες σχέσεις ανάμεσα στη σύγχρονη ελληνική Δημόσια Διοίκηση και τις μονογονεϊκές οικογένειες. Κεντρικός σκοπός της είναι, να αναζητηθούν τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και προβλήματα των ασκούμενων κοινωνικών πολιτικών, υπό τις αλλαγές που συντελούνται στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της χώρας, ειδικότερα σε μια περίοδο που οι κοινωνικές δαπάνες περιστέλλονται και συχνά κυριαρχεί ένας λόγος ηθικοποίησης και στιγματισμού απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (ηλικιωμένοι, άνεργοι, μονογονεϊκές, χρόνια πάσχοντες κτλ).

Το βασικό ερώτημα της μελέτης είναι, πώς αντιμετωπίζεται η μονογονεϊκότητα ειδικότερα σε ζητήματα που άπτονται της σχέσης της με την Κοινωνική/Δημόσια

Διοίκηση (εκπροσώπηση, επιδοματική πολιτική, εργασιακά δικαιώματα και παροχές, εκπαιδευτικές ευκαιρίες, θέματα κοινωνικής ένταξης και στιγματισμού κτλ). Επιπλέον, τεκμηριώνεται η άποψη ότι η ενίσχυση των μονογονεϊκών οικογενειών, σε συνθήκες δημογραφικής ξηρασίας και απίσχνανσης, θα πρέπει να αποτελεί βασικό σκοπό του κράτους με κοινωνικό χαρακτήρα. Αυτά τα ζητήματα δυνητικά αποτελούν προνομιακά πεδία έρευνας και εφαρμογής Κοινωνικής Πολιτικής, προς την κατεύθυνση της προστασίας και της ενσωμάτωσης των μονογονεϊκών οικογενειών, απαντώντας, εν μέρει, σε προκλήσεις που εγείρονται τη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα.

Τα ερωτήματα που τίθενται, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, είναι τα ακόλουθα:

1. Ποιές είναι οι κοινωνικές εξελίξεις και οι μετασχηματισμοί που ευνοούν τη δημιουργία νέων μορφών οικογενειακής οργάνωσης και σε ποιο βαθμό τα υπάρχοντα οικογενειακά μορφώματα ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες;

2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικογένειας; Προκύπτουν στοιχεία σημαντικών δομικών μεταβολών ή μήπως πρόκειται για αναδιαμόρφωση της λειτουργίας της ήδη υπάρχουσας οικογένειας;

3. Ποιο είναι το θεσμικό πλαίσιο και τα μέτρα οικογενειακής πολιτικής από το 1950-σήμερα και σε ποιο βαθμό συναρτάται με τις κοινωνικές ανάγκες;

4. Πώς εντάσσεται η διάσταση της μονογονεϊκότητας στη σύγχρονη Δημόσια/Κοινωνική Διοίκηση;

5. Ποιός ο ρόλος των διάφορων ορισμών της μονογονεϊκής οικογένειας, κατά την άσκηση της οικογενειακής πολιτικής;

6. Ανιχνεύονται όψεις κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών και αν ναι, ποιά είναι τα βασικά τους χαρακτηριστικά;

7. Ποιές καλές πρακτικές συμβάλλουν στη σχετικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων και σε μια δικαιότερη Κοινωνική Πολιτική;

Συγκεκριμένα, η μελέτη, εκτός από την εισαγωγή, αποτελείται από τρία μέρη με συνολικά επτά κεφάλαια, τα συμπεράσματα, τη βιβλιογραφία και το παράρτημα.

Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους, περιγράφεται το πέρασμα από την παραδοσιακή σε πιο σύγχρονες μορφές οικογενειακής συμβίωσης. Στο δεύτερο κεφάλαιο

διερευνάται η μονογονεϊκότητα στην Ελλάδα, μέσα από δημογραφικά δεδομένα. Στο τρίτο κεφάλαιο, με το οποίο ολοκληρώνεται το πρώτο μέρος, ανασυγκροτείται κριτικά το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο, διαιρεμένο σε τέσσερις ιστορικές περιόδους, με έμφαση στην Ελλάδα της κρίσης, για να αποκαλυφθούν στη συνέχεια οι ρωγμές, ασυνέχειες και αντιφάσεις.

Αντίστοιχα, στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, σκιαγραφείται η ταυτότητα της μονογονεϊκής οικογένειας και επισημαίνεται η ύπαρξη διαφορετικών διαχρονικά, προσεγγίσεων της έννοιας. Στο δεύτερο κεφάλαιο, συσχετίζεται η Κοινωνική Διοίκηση και η μονογονεϊκότητα και αξιολογούνται, στο μέτρο του δυνατού, οι ασκούμενες πολιτικές.

Στο πρώτο κεφάλαιο του τρίτου μέρους, θεματοποιείται ο κοινωνικός αποκλεισμός/στιγματισμός των μονογονεϊκών οικογενειών ενώ στο επόμενο κεφάλαιο, διερευνώνται καλές πρακτικές διαχείρισής του. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα, που κωδικοποιούν τα βασικά ευρήματα και με παράρτημα, που συνοδεύει την παράθεση δημογραφικών στοιχείων εντός του κυρίως κειμένου.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κεφάλαιο 1

Μετασχηματισμοί της οικογενειακής δομής: εκτεταμένη, πυρηνική και σύγχρονη οικογένεια

1.1 Εισαγωγή

Η αναφορά και μόνο στον όρο «οικογένεια» δεν υποδηλώνει αναγκαστικά το ακριβές περιεχόμενο που αποδίδεται σε αυτόν. Ενδεικτικό των διάφορων ερμηνειών, είναι οι χαρακτηρισμοί που κατά καιρούς τον συνοδεύουν και συνοψίζουν, τρόπον τινά, την ιστορική εξέλιξη της οπτικής για την οικογένεια. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σχεδόν πάντα, αναφέρεται ως *ιδανική*, επίθετο το οποίο όλοι φαίνεται να αποδέχονται. Εξέλιξη της βικτωριανής αυτής αντίληψης, αποτελεί η *κανονική* οικογένεια, επίθετο που επικρατεί κατά τον Μεσοπόλεμο, υποδηλώνοντας κάθε διαφορετικό σχήμα αν όχι παθολογικό, τουλάχιστον οριακά προβληματικό. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επικρατεί το επίθετο *μέση*, στην καθαρά στατιστική απεικόνιση μιας πραγματικότητας που ήδη χαρακτήριζε μια πληθώρα σχημάτων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, κατά την οποία ωριμάζουν οι κοινωνικές αλλαγές που προέκυψαν από τις αμφισβητήσεις της προηγούμενης δεκαετίας, επικρατεί ο όρος *συμβατική*. Υπονοείται έτσι, ότι «*όχι απλώς υπάρχουν και άλλα σχήματα, αλλά ότι (και) αυτά υπάρχουν ως κοινωνικά αποδεκτά*» (Μουσούρου 2005:22-24).

Η οικογένεια, είναι παρούσα ως πρωταρχικό κύτταρο στην οργάνωση της κοινωνικής πραγματικότητας και αποτελεί τον θεμέλιο λίθο πάνω στο οποίο οικοδομούνται οικονομικές, κοινωνικές, διαπροσωπικές σχέσεις, αλλά και σχέσεις δύναμης και εξουσίας. Τα γνωρίσματά της επαναπροσδιορίζονται διαρκώς, ο κυρίαρχος ορισμός της αποτελεί εσαεί κοινωνικό και πολιτικό διακύβευμα και η οργάνωσή της σε διάφορες διαστάσεις (εκπαιδευτικές, οικονομικές, ψυχολογικές, μέριμνας, πρόνοιας, και αναπαραγωγής) αντικατοπτρίζει τη συνολικότερη κοινωνική συνθήκη. Οι διαφοροποιήσεις που υφίσταται ο θεσμός στο σύνολό του, σχετίζονται με το βαθμό

εκσυγχρονισμού της κοινωνίας και απηχούν τις πεποιθήσεις και τις προτεραιότητές της. Παρά τις σημαντικές της μεταλλαγές, διαχρονικά, η οικογένεια παραμένει μια σταθερά αναγνωρίσιμη κοινωνική ομάδα και φορέας πρωτογενούς κοινωνικοποίησης. Κάτω από αυτό το πρίσμα, παραπέμπει σε μια «ιδεατή» μορφή, σε απάγκιο και καταφύγιο -ακόμη και στην περίπτωση ενδογενών συγκρούσεων- στο οποίο παγιώνονται συγκεκριμένοι κώδικες συμπεριφοράς και διδάσκεται η κοινωνική συνύπαρξη (Νόβα-Καλτσούνη 1999, Muncie (et al) 2008:25-60).

1.2 Από την εκτεταμένη στη σύγχρονη οικογένεια

Η έννοια της εκτεταμένης ή διευρυμένης ή παραδοσιακής οικογένειας, χαρακτηρίζει τη μορφή που για πολλές δεκαετίες είχε η ελληνική οικογένεια.¹ Η ανάγκη της επιβίωσης αλλά και της διατήρησης της ενότητας εντός αυτής,² καθιστούσε την απόκτηση πολλών απογόνων όχι απλώς ζήτημα ατομικής επιλογής αλλά κοινωνική επιταγή. Σε αυτή την περίοδο (γνωστή και ως προβιομηχανική), δεν παρατηρείται ριζικός διαχωρισμός των ατομικών συμφερόντων των μελών αλλά κυρίως προσωπικές θυσίες, με πρακτική χρησιμότητα για την «ομάδα». Ταυτόχρονα, για την κατάκτηση της ευημερίας σημαντικό ρόλο έπαιζε η ευρύτερη Κοινότητα, μέσω των θετικών ή αρνητικών σχέσεων αλληλεξάρτησης που ορίζονταν με, επίσης, πρακτικά κριτήρια και διαμεσολαβούνταν από ζητήματα «τιμής» και «φιλότιμου». Οι κοινωνικές πρακτικές της περιόδου, επιτάσσουν τα μέλη της οικογένειας να κινούνται σε σχετικά καθορισμένη ακτίνα και σε περιοχές γεωγραφικά και συναισθηματικά σταθερές, χωρίς μεγάλο περιθώριο για ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις (Ρήγα 2012).

Το οικογενειακό σύστημα στην πυρηνική του μορφή (γονείς και απόγονοι), κάνει την εμφάνισή του σε μια περίοδο θεμελιωδών οικονομικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, ως αποτέλεσμα της βιομηχανικής επανάστασης, της αστικοποίησης και της αλλαγή του τρόπου παραγωγής των αγαθών.³ Οι απόγονοι των αγροτικών

¹ Η διευρυμένη οικογένεια αποτελούσε την κυρίαρχη μορφή οικογενειακού σχηματισμού ως τα μέσα του 20ου αιώνα σε μεγάλο τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας και στην Κρήτη, κυρίως στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές, που χαρακτηρίζονται από κτηνοτροφική παραγωγή και καλλιέργειας δημητριακών. Αντίθετα, φαίνεται ότι απουσίαζε από τα νησιά του Αιγαίου, ενώ υπήρχε σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε ορισμένα νησιά της Επτανήσου, ενδεχομένως, λόγω μετανάστευσης κατά τους τελευταίους αιώνες από την ηπειρωτική Ελλάδα.

² Στο βαθμό που οι γάμοι θεωρούνταν μεταξύ των σημαντικότερων γεγονότων, τα συγγενικά δίκαια ασκούσαν σημαντικό έλεγχο στα μέλη που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου, με το φαινόμενο της ενδογαμίας να είναι αρκετά συχνό, ως μέσο πρόληψης από τον κίνδυνο σύναψης δεσμού με «αλλότριο» πρόσωπο.

³ Πρόκειται, κυρίως, για επικράτηση ενός καταναλωτικού μοντέλου, το οποίο αποσκοπούσε στη μεγιστοποίηση της ωφέλειας για τον οικο.

οικογενειακών σχημάτων, επιβάλλεται να ακολουθήσουν νέους τρόπους εργασίας περισσότερο ιδιωτικούς (μισθωτή εργασία) και να ενταχθούν σε νέες, διαφορετικές μεταξύ τους -κυρίως επαγγελματικές - ομάδες. Η επιβίωση, δεν εξαρτάται πλέον από τη συνολική και αδιάσπαστη προσπάθεια των μελών της οικογένειας, αλλά από την ατομική εργασία, η οποία λαμβάνει χώρα εκτός του οίκου (π.χ. εργοστασιακές μονάδες). Στο βαθμό λοιπόν που η κατοικία διαχωρίζεται από το χώρο εργασίας, η οικογένεια από μονάδα παραγωγής μετατρέπεται σε μονάδα κατανάλωσης, με εξειδικευμένες λειτουργίες, χωρίς η επιβίωση να αποτελεί τον σημαντικότερο λόγο συγκρότησής της. Όπως επισημαίνεται σχετικά, κυρίαρχος σε αυτό το πρότυπο οικογένειας είναι ο ρόλος του παιδιού και η νέα αυτή μορφή ονομάζεται *παιδοκεντρική*. Χωρίς την ύπαρξη παιδιών, με άλλα λόγια, δεν υφίσταται προφανής λόγος συμβίωσης, ούτε καλύπτονται οι προσδοκίες των γονέων περί του «προορισμού» τους στη ζωή (Κατάκη 1984, Νόβα-Καλτσούνη 1999).⁴

Στις αρχές 21ου αιώνα, με βάση τα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα, η συσσωρευμένη γνώση των ωριμότερων μελών φαίνεται να είναι λιγότερο χρήσιμη, καθώς οι νεώτεροι διαβιούν σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο τεχνολογικό περιβάλλον και δρουν, συγκριτικά με το παρελθόν, περισσότερο αυτόνομα και συχνά πέραν των ορίων που θέτει η οικογενειακή προέλευση και καταγωγή. Προσαρμοζόμενη δε στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής εποχής, η ανάληψη υποχρεώσεων εντός της οικογένειας, προσκρούει στην ενισχυμένη τάση για εξατομίκευση (Πλιόγκου 2006). Η οικογενειακή ένωση, στην περίπτωση αυτή, με βασικό της στόχο την ατομική ολοκλήρωση σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής, μετατρέπεται σταδιακά σε απλή νομιμοποίηση μιας λειτουργικής και αποδοτικής -με όρους ψυχοσυναισθηματικής ταύτισης- συνθήκης. Την ίδια στιγμή, η απόκτηση απογόνων αποκτά δευτερεύουσα σημασία, πόσο μάλλον όταν καθίσταται μια επιλογή οικονομικά δυσχερής και συχνά δύσκολα βιώσιμη.

⁴ Η κοινωνική αναγνώριση, η συναισθηματική ολοκλήρωση και το αίσθημα αυτοεκτίμησης συνδέονται περισσότερο με την απόκτηση παιδιών και λιγότερο με την επαγγελματική αποκατάσταση ή τις διαπροσωπικές/φιλικές σχέσεις.

Κεφάλαιο 2

Δημογραφικοί μετασχηματισμοί της οικογένειας

2.1 Εισαγωγή

Το 1995, η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία των Η.Π.Α ξεκινούσε την αναφορά της, σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της οικογένειας, με το ερώτημα: «Είναι η παραδοσιακή οικογένεια νεκρή»; (Bureau 1996). Αντίστοιχα, στην ευρωπαϊκή ήπειρο της ίδιας περιόδου, το ερώτημα εγείρεται με εμφατικό τρόπο, ένεκα των μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών μεταβολών.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, παρουσιάζονται εν συντομία, μέσα από δημογραφικά δεδομένα, σημεία που σχετίζονται με τους μετασχηματισμούς της ελληνικής οικογένειας κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Επισημαίνεται πως, αν και μπορούν να αναγνωριστούν διαφορετικές μορφές οικογένειας, δεν υπάρχει ενιαίος και ακριβής ορισμός της. Συγκεκριμένα, η έλλειψη στοιχείων προηγούμενων ετών για τις άγαμες μητέρες δυσχεραίνει το πρόβλημα (Ζλάτκου-Αλτάνη 1995) ενώ στους πιο σύγχρονους ορισμούς και στατιστικά, η μονογονεϊκότητα δεν ταυτίζεται υποχρεωτικά με τη διαζυγίωση.

2.2 Η πορεία των δημογραφικών δεικτών μέχρι την απογραφή του 2011

Όπως αναφέρεται σχετικά, αναφορικά στην εξέλιξη του αδρού δείκτη διαζυγίωσης στην Ελλάδα: «μέχρι το 2000 το φαινόμενο των διαζυγίων παραμένει ένα περιθωριακό φαινόμενο στην ζωή των ζευγαριών: Έως το 1984 ο αδρός δείκτης διαζυγίων παραμένει σταθερός και κινείται σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα (λιγότερα από 5 διαζύγια επί 10.000 κατοίκων), κατά τη διάρκεια της περιόδου 1984 -1992 (αλλαγή του θεσμικού πλαισίου) ακολουθεί ανοδική πορεία, ενώ σταθεροποιείται στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας (6-8 διαζύγια επί 10.000 κατοίκων){..} Το 2007, ανέρχεται σε 12 διαζύγια επί 10.000 κατοίκων» (Μαράτου-Αλιπράντη 2010).

Ειδικότερα, ανάμεσα στα έτη 1991-2001 (Πίνακες 1 και 2 του Παραρτήματος), παρατηρείται, συγκριτικά με το διάστημα 2001-2011, εντυπωσιακή αύξηση, της τάξης του 65% του αριθμού των μόνων μητέρων και του 35% του αριθμού των μόνων

πατέρων. Συγκεκριμένα, η αύξηση του ποσοστού για το διάστημα 2001-2011 ήταν 27,70% για τις μόνες μητέρες και 25% για τους μόνους πατέρες (Τσαλκάνης χ.χ).⁵

Σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ (απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών του 2011 και αναθεώρηση στοιχείων το 2014), το σύνολο των πυρηνικών οικογενειών⁶ στην Ελλάδα ανέρχεται σε 3.021.425. Από αυτές, οι 74.438 είναι μονογονεϊκές, συγκροτούμενες από πατέρα με παιδι/ιά στο ίδιο νοικοκυριό και οι 389.337 είναι μονογονεϊκές, συγκροτούμενες από μητέρα με παιδι/ιά στο ίδιο νοικοκυριό (Πίνακας 3 του Παραρτήματος). Γυναίκες, λοιπόν, είναι η συντριπτική πλειοψηφία των μονογονέων στην Ελλάδα, ενώ οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν το 15,4% του συνολικού αριθμού πυρηνικών οικογενειών της χώρας.

Βάσει στοιχείων της *Eurostat*, μετά το 2011, οι μονογονεϊκές οικογένειες αυξήθηκαν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.⁷ Συγκεκριμένα, το έτος 2014, άγγιζαν το 21,9% του συνολικού αριθμού των οικογενειών με παιδιά. Παράλληλα, το 8% από τα 72 εκατομμύρια παιδιά κάτω των 16 χρόνων που ζουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δηλαδή 5,62 εκατομμύρια παιδιά, ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες

Συσχετίζοντας, επίσης, το εισόδημα των νοικοκυριών με τις πηγές προέλευσής του, το μεγαλύτερο ποσοστό φαίνεται να δέχεται βοήθεια από την οικογένεια, όταν στην Ευρώπη το 47% των μόνων νοικοκυριών έχει δικά του εισοδήματα, το 11% ζει από την διατροφή που του παρέχεται από τον πρώην σύζυγο και το 13% εισπράττει κάποιο επιπλέον επίδομα από το κράτος.

Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο της ίδιας περιόδου, είναι το ότι στη χώρα μας παραμένουν σχετικά χαμηλά τα ποσοστά των γεννήσεων εκτός γάμου (7%), τα οποία μάλιστα είναι τα χαμηλότερα σε όλη την Ευρώπη των 27. Ακολουθεί η Κύπρος με 17% ενώ τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφονται σε Εσθονία (60%), Σλοβενία (57%), Βουλγαρία και Γαλλία (και οι δύο με 56%).

⁵ Κατόπιν υπολογισμού των ποσοστών με στρογγυλοποίηση στο πρώτο δεκαδικό.

⁶ Πυρηνική οικογένεια, θεωρείται η ύπαρξη δύο ή περισσότερων ατόμων μέσα στο νοικοκυριό, τα οποία σχετίζονται ως σύζυγοι, ως συμβιούντες σύντροφοι ή ως γονέας και παιδί. Έτσι, η πυρηνική οικογένεια περιλαμβάνει ένα ζεύγος χωρίς παιδιά ή ζεύγος με ένα ή περισσότερα παιδιά ή ένα μόνο γονέα με ένα ή περισσότερα παιδιά, που διαβιώνουν μόνιμα στην ίδια κατοικία.

⁷ *Εξ'αχθέντα στοιχεία Μαρτίου 2015*, διαθέσιμα στο <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>.

Τέλος, αναφορικά στο σύμφωνο συμβίωσης ως εναλλακτική δυνατότητα ένωσης, κατά κανόνα, τα υψηλότερα ποσοστά ανιχνεύονται σε κράτη μέλη της Βαλτικής και της Σκανδιναβίας. Τα σύμφωνα συμβίωσης αυξήθηκαν και στην Ελλάδα από το 2009 (πρώτο έτος εφαρμογής τους) μέχρι το 2014 κατά 170,7. Συγκεκριμένα, για τη χρονική περίοδο από το 2009 έως το 2014, ανήλθαν κατ' έτος σε 161, 180, 185, 314, 581 και 1.573 αντίστοιχα, δηλαδή καταγράφηκαν συνολικά 2.994 σύμφωνα συμβίωσης στο σύνολο της χώρας.⁸

Κεφάλαιο 3

Θεσμικό πλαίσιο και μέτρα οικογενειακής πολιτικής

3.1 Εισαγωγή

Οι αρχές της οικογενειακής πολιτικής στη χώρα μας, όπως εκφράζονται μέσα από το θεσμικό πλαίσιο, μεταφράζονται σε συγκεκριμένα μέτρα, που αφορούν κυρίως: στην οικονομική στήριξη της οικογένειας, στην προστασία του γάμου και της μητρότητας, στη συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας, στη ρύθμιση ζητημάτων κοινωνικής ασφάλισης, στη δημιουργία υπηρεσιών στήριξης του οικογενειακού δεσμού αλλά και στην προστασία παιδιών και εφήβων.

Στη συνέχεια, επιχειρείται ένας χρονικός διαχωρισμός των κυριότερων μεταρρυθμίσεων, με εκκίνηση την περίοδο πριν τη δεκαετία του 1980 και την περίοδο μετά, που αποτέλεσε το εφαλτήριο για την αναμόρφωση του οικογενειακού Δικαίου, ειδικότερα μετά το 1982. Ακολουθεί η περίοδος από το 1990 έως το 2009, κατά την οποία τα νομοθετήματα προσανατολίζονται στη διατήρηση της ισχύος της οικογένειας και τέλος, η περίοδος εν μέσω οικονομικής κρίσης, ήτοι από το 2010 έως σήμερα.

⁸ Φώσκολος Γ., *Σύννεφα στο σύμφωνο Συμβίωσης*, εφημερίδα Έθνος και The Huffington Post, *Αύξηση κατά 170% κατέγραψαν τα σύμφωνα συμβίωσης*, (Προσπελάστηκαν στις 19/08/2016).

3.2 Η περίοδος πριν το 1980

Με αφετηρία τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} ο θεσμός της οικογένειας απορρόφησε πιέσεις σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (αιματηροί παγκόσμιοι πόλεμοι, φτώχεια, κοινωνική εξαθλίωση, μαζική μετανάστευση, κ.τ.λ) οι οποίες έγινε προσπάθεια να αντισταθμιστούν, μέσω αποσπασματικών μέτρων πρώιμης Κοινωνικής Πολιτικής.⁹ Αποσπασματικών, με την έννοια πως κατά τη μεταπολεμική περίοδο, το Κράτος είχε στραφεί περισσότερο προς την κατασκευή δημόσιων έργων υποδομής και λιγότερο προς άλλα μέτρα (κοινωνικής ασφάλισης π.χ στεγαστική πολιτική¹⁰ ή άλλες παροχές π.χ επιδόματα)¹¹ τα οποία δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της εποχής ως προς την έκταση εφαρμογής αλλά και το ύψος τους.

Με τον Ν.4051/60 «περί ενισχύσεως απροστάτευτων παιδιών» με μηνιαίο επίδομα (ο οποίος τροποποιούμενος ισχύει μέχρι σήμερα)¹² τέθηκαν οι προϋποθέσεις¹³ υπαγωγής των δικαιούχων παιδιών (έως 14 ετών και δυνητικά έως του 16^{ου} έτους ηλικίας) ενώ τα προεδρικά διατάγματα που εκδόθηκαν στη συνέχεια, εξειδίκευσαν τα οικονομικά κριτήρια και το ύψος της παρεχόμενης ενίσχυσης.

⁹ Στο πρώτο Σύνταγμα της χώρας (1838) περιλαμβάνεται η ευθύνη του Κράτους για τη φροντίδα των χηρών και των ορφανών. Στο Σύνταγμα του 1926, ορίζεται η προστασία της οικογένειας μέσω της προστασίας του γάμου και για πρώτη φορά, των πολυτέκνων. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του 1940, δίνουν έμφαση στη «μονιμότητα» και τη «σταθερότητα» του γάμου και της οικογένειας, ιδιότητες που ενισχύονται με μια διάσταση «ιερότητας» της συνθήκης. Η διατήρηση της παρουσίας εντός των ορίων της «νόμιμης» πατριαρχικής οικογένειας, κατοχυρώνεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε τα παιδιά που γεννιούνται και εκτός γάμου, ακόμη και μετά την αναγνώρισή τους, δεν αποκτούν νομικά δικαιώματα σε σχέση με τον πατέρα τους.

¹⁰ Με εξαίρεση, ίσως, το ότι η στεγαστική ανάγκη της εποχής, βρήκε εκφραστή της τον Ο.Ε.Κ (1954), ο οποίος άσκησε πολιτική οικοδομώντας κατοικίες, με ευνοϊκούς όρους, τουλάχιστον για κάποιες κατηγορίες εργαζομένων (Βενιέρης 2003:118).

¹¹ Από τις κυριότερες πάντως ρυθμίσεις της εποχής είναι η ίδρυση του Οργανισμού Ανεργίας (1945) ο οποίος ενσωμάτωσε το 1958 το *Διανεμητικό Λογαριασμό Οικογενειακών επιδομάτων Μισθωτών* και μέσω αυτού διανέμονταν επιδόματα οικογενειακών βαρών στους μισθωτούς με ανήλικα και άγαμα παιδιά (Βενιέρης 2003:124).

¹² Βάσει της τροποποίησης με τον Ν.4331/2015, εντάσσονται και τα τέκνα που γεννήθηκαν χωρίς γάμο, καθώς και τα τέκνα που εγκαταλείφθηκαν μετά τη γέννησή τους. Για τη χορήγηση του επιδόματος των 44,02 Ευρώ από τις Υπηρεσίες Πρόνοιας των Δήμων, λαμβάνονται υπόψη τα έσοδα της οικογένειας (και των συγγενών κατ' ευθεία γραμμή ή εκ πλαγίου μέχρι και τρίτου βαθμού συγγένειας εξ αίματος ή εξ αγχιστείας εφόσον συγκατοικούν) αφού αφαιρεθούν τυχόν έξοδα ενοικίου ή δόσεις στεγαστικού δανείου. Όμως προσμετρούνται επιδόματα, βοηθήματα οικονομικής ενίσχυσης και εισπρακτέα ενοίκια, ενώ το μηνιαίο εισόδημα δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 235 Ευρώ για διμελή οικογένεια, προσαυξανόμενο κατά 20 Ευρώ για κάθε επιπλέον μέλος.

¹³ Σύμφωνα με τον σχετικό Νόμο, χρήζουν προστασίας παιδιά ορφανά και από τους δύο γονείς ή εκ πατρός καθώς και παιδιά των οποίων ο πατέρας δεν μπορεί να αναλάβει τη «συντήρησή» λόγω «σωματικής ή διανοητικής ανικανότητας ή ασθενειών ή ηθικής αναξιοπρέπειας ή εγκαταλείψεως, ή φυλακίσεως ή στρατιωτικής υπηρεσίας», είτε πρόκειται για παιδιά «εξώγαμα και έκθετα».

Στη συνέχεια, όπως τέθηκε στην Εισαγωγή, οι θεσμοθετημένες κοινωνικές σχέσεις επηρεάστηκαν από πρωτότυπες για την εποχή οικογενειακές δομές, σημαντικά εξασθενημένες σε σχέση με το παρελθόν και οι οποίες, εν πολλοίς, αποτελούν περιπτώσεις αστάθειας και πειραματισμού. Ο νέος τρόπος ζωής, αμβλύνει τα ερμηνευτικά σχήματα, θέτει ζητήματα βελτίωσης των διαπροσωπικών σχέσεων, αυτονομίας, ανεκτικότητας και σεβασμού των προσωπικών επιλογών, τα οποία εκφράζονται στην οργάνωση της καθημερινότητας (Μισέλ 1991:167-200, Dechaux 2008:15-25). Τούτο, ενισχύεται με τη θέσπιση του αυτόματου διαζυγίου (Ν.868/1979) για ζευγάρια τα οποία βρίσκονται σε μακροχρόνια διάσταση (υπερεξαετή). Αυτό με τη σειρά του, συντέλεσε στον επαναπροσδιορισμό της οπτικής κυρίως απέναντι στη γυναίκα,¹⁴ τη σεξουαλικότητα¹⁵ και το θεσμό της οικογένειας γενικότερα, κάνοντας αισθητή την ύπαρξη διαφορετικών μοντέλων οικογενειακής οργάνωσης (ανασυσταμένες οικογένειες, συμβιώσεις χωρίς γάμο και σε μικρότερο βαθμό οικογένειες ομόφυλων γονέων). Παράλληλα, η συμβίωση κάτω από μία στέγη, διαμεσολαβείται με την ανταλλαγή οικιακών υπηρεσιών, την κοινή οικονομική συνεργασία και ιδιοκτησία και την κοινή κατανάλωση. Οι όροι «νοικοκυριό», «σπίτι» ή «σπιτικό» κάνουν την εμφάνισή τους.

Με βάση τα ανωτέρω, ο κρατικός παρεμβατισμός λειτούργησε ως μηχανισμός προστασίας της συζυγικής και πολύτεκνης οικογένειας, επηρεαζόμενος και από την ίδρυση (1976) της εταιρείας οικογενειακού προγραμματισμού (Ε.Ο.Π.).¹⁶ Ο οργανισμός, είχε σκοπό την παροχή συμβουλευτικού έργου και την ευαισθητοποίηση, τόσο της πολιτικής ηγεσίας όσο και της ευρύτερης κοινωνίας, πάνω στις αρχές και τη σημασία του οικογενειακού προγραμματισμού. Συνεπώς, γενικός στόχος των επιμέρους νομοθετικών ρυθμίσεων, ήταν η επίτευξη της σταθερότητας του (θρησκευτικού) γάμου. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, για τα παιδιά που γεννιούνταν εκτός γάμου

¹⁴ Μέσω φεμινιστικών μηνυμάτων, που λόγω της επταετούς δικτατορίας έρχονται στη Χώρα με καθυστέρηση μιας δεκαετίας, η γυναίκα ενθαρρύνεται ώστε να απασχολείται εκτός σπιτιού, μέχρι ίσως του σημείου να δημιουργούνται ενοχές σε εκείνες που κατέχουν τον αποκλειστικό ρόλο της νοικοκυράς και μητέρας.

¹⁵ Το αίτημα για σεξουαλική απόλαυση – ιδίως της γυναίκας- αποσυνδέεται από την αναπαραγωγή, μέσω της διάδοσης -κυρίως-των μεθόδων αντισύλληψης.

¹⁶ Εγγεγραμμένη από το 2008 στο Ειδικό Μητρώο μΚ.Ο ως Ελληνική Εταιρεία Οικογενειακού Προγραμματισμού, Αντισύλληψης & Αναπαραγωγικής Υγείας (Ε.Ε.Ο.Π.Α.Α.Υ.), «έχει ως αμετακίνητο στόχο τον ορθό σχεδιασμό και την οργάνωση της ατομικής και οικογενειακής ζωής για ένα ευτυχέστερο μέλλον και πρωτοστατεί για την αναγνώριση και την διάδοση του θεσμού του οικογενειακού προγραμματισμού». Επιπλέον, ασχολείται με ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και αγωνίζεται για την προώθηση και προάσπιση των σεξουαλικών και αναπαραγωγικών δικαιωμάτων αυτών, δίχως πολιτιστικά και θρησκευτικά κριτήρια και με σεβασμό στην οποιαδήποτε ιδιαιτερότητα (<http://www.oikogeneiakos.gr/>)

χρησιμοποιούνταν η αρνητικά φορτισμένη ορολογία «εξώγαμα τέκνα», στο βαθμό που δεν εξομοιώνονταν με τα αντίστοιχα «γνήσια» εντός γάμου, τέκνα.

3.3 Η περίοδος ανάμεσα στο 1980-1990

Νομοθετικό σταθμό στη χώρα μας, αποτελεί η περίοδος μετά το 1980. Σύμφωνα με τις Δραγώνα & Τσέλιου (2008) τη βασικότερη, ίσως, αλλαγή, αποτελεί η κατάργηση του όρου «πατρική εξουσία» και αντικατάστασή του με τη «γονική μέριμνα»,¹⁷ αντικατάσταση, που φαίνεται να συνάδει τόσο με την εμφάνιση της παιδοκεντρικής οικογένειας όσο με την κατάργηση του αυστηρού διαχωρισμού των πεδίων δράσης ανδρών και γυναικών. Η επιλεγμένη διατύπωση «μέριμνα», αποτυπώνει εμφατικά την ανάγκη φροντίδας του παιδιού, στο βαθμό που η μορφή της διευρυμένης οικογένειας και το δίκτυο των υποστηρικτικών σχέσεων της προηγούμενης φάσης, υποχωρούν. Ταυτόχρονα, η αναφορά σε «προστατευόμενα»¹⁸ μέλη της οικογένειας («εξαρτώμενα» κατά τη νεότερη νομοθεσία) σε ένα δεύτερο επίπεδο, αναγνωρίζει, έμμεσα, τη σπουδαιότητα της φροντίδας του οίκου.

Ο Ν.1250/82 εισήγαγε τον πολιτικό γάμο ως ισότιμο του θρησκευτικού, γεγονός που σηματοδοτεί την αλλαγή του κυρίαρχου θρησκευτικού χαρακτήρα του προηγούμενου δικαίου. Με τον Ν.1302/82 καταβάλλεται *Επίδομα Μητρότητας Ανασφαλιστών* σε εργαζόμενες γυναίκες που δεν δικαιούνται αντίστοιχη παροχή από κάποιο ασφαλιστικό φορέα, για να ακολουθήσει ο Ν.1329/83 με σημαντικές μεταρρυθμίσεις, που άλλαξαν τη φυσιογνωμία του Οικογενειακού Δικαίου (Πλιόγκου 2006). Πιο συγκεκριμένα, καταργείται το αρχηγικό δικαίωμα του συζύγου να φέρει τα «βάρη» του γάμου, η υποχρέωση της γυναίκας και των τέκνων να παίρνουν μετά το γάμο, αναγκαστικά, το επώνυμο του συζύγου/πατέρα,¹⁹ ο θεσμός της προίκας και δίδεται η δυνατότητα στη σύζυγο να αποκτήσει αυτοτελή και νόμιμη κατοικία. Επίσης, η άγαμη μητέρα εξομοιώνεται ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της με την έγγαμη, ενώ σε περίπτωση εκούσιας ή δικαστικής αναγνώρισης, το παιδί, αποκτά θέση τέκνου γεννημένου σε γάμο απέναντι και στους δύο του γονείς (πλήρες κληρονομικό δικαίωμα,

¹⁷ Με την έννοια πως και οι δύο γονείς καλούνται να αναλάβουν από κοινού τη φροντίδα του παιδιού, ως υποχρέωση και δικαίωμά τους (άρθρο 1510 ΑΚ).

¹⁸ Μεταξύ άλλων, ως προστατευόμενα μέλη περιγράφονταν παιδιά μέχρι 16 ετών, φυσικά ή υιοθετημένα, εφόσον οι γονείς έχουν την επιμέλειά τους αλλά και τα παιδιά που είναι πάνω από 16 ετών, με αποδεδειγμένη ανάγκη ειδικής φροντίδας για λόγους βαριάς ή χρόνιας ασθένειας ή αναπηρίας.

¹⁹ Οι γυναίκες που παντρεύτηκαν πριν την τροποποίηση του οικογενειακού Δικαίου, ανακτούν το πατρικό τους επώνυμο, εφόσον το επιθυμούν.

αξίωση διατροφής, κλπ /άρθρο 1441 Α.Κ.), με την καινοτομία της -ως προς τούτο- συναίνεσης της μητέρας, να επιβάλλεται στο πλαίσιο της ισότητας των δύο φύλων. Με τον ίδιο Νόμο, εκσυγχρονίζονται οι διατάξεις περί διαζυγίου, θεσμοθετείται το συναινετικό διαζύγιο²⁰ και η δυνατότητα αυτό να εκδίδεται μετά από τέσσερα χρόνια διάστασης, έστω και εάν ο ένας από τους δύο συζύγους διαφωνεί. Την ίδια περίοδο νομιμοποιήθηκαν οι αμβλώσεις, ως ελεύθερη επιλογή της γυναίκας²¹ (τροποποίηση του Ν.821/1978), γεγονός που σχημάτισε σε μικρό χρονικό διάστημα ένα ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό τέτοιων περιπτώσεων, λαμβάνοντας διαστάσεις εθνικού-ιατρικού-κοινωνικού προβλήματος.²²

Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, η έμφαση που δόθηκε στη διασφάλιση της σταθερότητας του γάμου στον προηγούμενο νομοθετικό χρόνο της Ελλάδας, φαίνεται να υποκύπτει, επηρεαζόμενη από τα δίκαια των ευρωπαϊκών χωρών, μέσα από μεταρρυθμίσεις που διευκολύνουν τη λύση του γάμου, γεγονός που άλλωστε οδήγησε σε αύξηση των διαζυγίων και του αριθμού των μονογονεϊκών οικογενειών (Muncie (et al), 2008:38-39).

Επιπρόσθετα, όπως η Νταλάκα (2014:9) εύστοχα επισημαίνει, ο Ν.1483/1984 αποτελεί σημείο αναφοράς στο εργατικό δίκαιο. Αναγνωρίζεται θεσμικά, το γεγονός ότι οι υποχρεώσεις του εργαζόμενου ατόμου δεν εξαντλούνται στο εργασιακό πεδίο, στο βαθμό που αναλαμβάνει πολλαπλούς ρόλους και έχει τη δυνατότητα συνδυασμού τους. Η Πολιτεία, επιχειρεί να διευκολύνει αυτόν τον συνδυασμό, «σε μια προσπάθεια συμφιλίωσης της προσωπικής-επαγγελματικής ζωής, η οποία αποτελεί νέα πολιτική που έρχεται να απαντήσει στην κοινωνική ανάγκη» (Γκασούκα και Τσουκαλά 2007:5)²³ Εκτός της χορήγησης γονικής άδειας ανατροφής (άρθρο 5)²⁴ και άδειών απουσίας (άρθρο

²⁰ Για το συναινετικό διαζύγιο βλ. άρθρο 1441 ΑΚ, ενώ για το διαζύγιο κατ' αντιδικία άρθρο 1439 ΑΚ, σε περιπτώσεις αφάνειας ή ισχυρού κλονισμού της έγγαμης συμβίωσης.

²¹ Σύμφωνα με τον Ν.1609/1986, *δεν αποτελεί άδικη πράξη η τεχνητή διακοπή* εντός των πρώτων 12 εβδομάδων της κύησης. Αντίθετα, στον προηγούμενο Νόμο (821/1978), η αμβλώση επιτρεπόταν μέχρι και την 20^η εβδομάδα, σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

²² Ήδη από το 1965, η πρώτη σχετική έρευνα έδειξε ότι το 1/3 περίπου των παντρεμένων γυναικών, ανέφεραν μια ή και περισσότερες προκλητές αμβλώσεις, με αντιστοιχία 75 προκλητών αμβλώσεων επί 100 παντρεμένων γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας. Επιπλέον, η μια στις δύο γυναίκες που προέβαιναν σε αμβλώση ήταν άγαμη και ηλικιακά, σε ποσοστό 27%, νεότερη των 20 χρόνων (Μαργαριτίδου-Μεσθενάου 1991).

²³ Συμφιλίωση προσωπικής και επαγγελματικής ζωής, με απώτερο στόχο την ισότιμη κατανομή ευθυνών, την αναμόρφωση των παραδοσιακών, στερεοτυπικών προτύπων για τους ρόλους των δυο φύλων εντός και εκτός της οικογένειας, αλλά και τη διασφάλιση της ισότητας ευκαιριών στις διαδικασίες ένταξης και παραμονής στην εργασία. (Γκασούκα 2008).

²⁴ Οι σχετικές άδειες είναι διάρκειας έως 3,5 μηνών (σε περίπτωση θανάτου ή ολικής αφαίρεσης της γονικής μέριμνας ή μη αναγνώρισης) και 7 μηνών (σε περίπτωση διάστασης ή διαζυγίου) και μέχρι το

9)²⁵ τις οποίες οι εργαζόμενοι γονείς δικαιούνται, ανεξαρτήτως της κατάστασης υγείας του παιδιού, εισάγονται:

► ειδική, χωρίς αποδοχές, άδεια απουσίας για ασθένεια εξαρτώμενων μελών, η οποία χορηγείται –εφάπαξ ή τμηματικά– με διάρκεια που δεν ξεπερνά τις έξι εργάσιμες ημέρες κάθε ημερολογιακό έτος (άρθρο 7).

► η δυνατότητα μείωσης του ωραρίου εργασίας κατά μία ώρα την ημέρα στους γονείς παιδιών με πνευματική, ψυχική ή σωματική αναπηρία, με συγκεκριμένες προϋποθέσεις (άρθρο 8).

► η εξασφάλιση, ότι οι επιπλέον άδειες που λαμβάνουν οι γονείς υπολογίζονται ως χρόνος πραγματικής υπηρεσίας αλλά και η απαγόρευση της καταγγελίας της σχέσης εργασίας από τον εργοδότη, λόγω των συγκεκριμένων οικογενειακών υποχρεώσεων (άρθρα 13 και 14, αντίστοιχα).

Διατάξεις της περιόδου που ακολούθησαν, εξέφρασαν το πνεύμα της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας μεταξύ των εργαζομένων, έτσι ώστε: το Π.Δ. 193/1988 επεκτείνει τις διατάξεις του Ν.1483/1984 στους/στις εργαζόμενους/ες με οικογενειακές υποχρεώσεις στο δημόσιο, τα Ν.Π.Δ.Δ. και τους Ο.Τ.Α., ενώ λίγο αργότερα ο Ν.1849/89, εξασφαλίζει άδεια μητρότητας (συνολικά) 15 εβδομάδων και παρέχει επίδομα γάμου στις αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών του ιδιωτικού τομέα (άρθρο 20).

3.4 Η περίοδος ανάμεσα στο 1990-2009

Στην επόμενη γενιά νομοθετικών ρυθμίσεων, γίνεται εμφανής η στροφή προς τις νέες μορφές οικογένειας και θεσπίζονται επιπρόσθετα μέτρα ώστε να διασφαλιστεί ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης των οικογενειών, μεταξύ των οποίων

παιδί να συμπληρώσει την ηλικία των τρεισήμισι (3,5) ετών, όπως συμπληρώθηκε και επεκτάθηκε με το άρθρο 25 του Ν.2639/98. Την ίδια γονική άδεια, δικαιούται και η εργαζόμενη η οποία υιοθετεί ή είναι ανάδοχη μητέρα παιδιού ηλικίας έως έξι (6) ετών.

²⁵ Αφορούν παιδιά ηλικίας μέχρι 16 ετών που παρακολουθούν μαθήματα στοιχειώδους ή μέσης εκπαίδευσης. Ο γονέας (ο μόνος ή αν υπάρχει γάμος κατόπιν κοινής συμφωνίας) δικαιούται να απουσιάζει ορισμένες ώρες ή ολόκληρη την ημέρα μέχρι τη συμπλήρωση τεσσάρων (4) εργάσιμων ημερών κάθε ημερολογιακό έτος, με άδεια του εργοδότη, για να επισκεφθεί το σχολείο των παιδιών του, λαμβάνοντας γνώση της σχολικής τους επίδοσης.

συνταξιοδοτικά,²⁶ φορολογικά,²⁷ περίθαλψης,²⁸ επιδοματικά,²⁹ στεγαστικά δάνεια,³⁰ προγράμματα κατάρτισης/ένταξης και επανένταξης στην παραγωγή, ψυχολογικής υποστήριξης αλλά και επιχορήγησης επαγγελματικών πρωτοβουλιών.

Αλλαγή του οικογενειακού δικαίου επιχειρήθηκε με τον Ν.2447/1996, με στόχο, κυρίως, να διασφαλιστεί η προστασία του παιδιού γενικότερα (αναμόρφωση της επιτροπείας ανηλίκου, καθιέρωση ειδικού τμήματος σε όλα τα πολιτικά δικαστήρια αρμόδιου για θέματα οικογενειακού δικαίου (άρθρο 48)³¹ αλλά και του υιοθετημένου παιδιού, με εφικτή την ανάληψη πλέον αυτής της ευθύνης από έναν μεμονωμένο ενήλικο (άνδρα ή γυναίκα), υπό τις ίδιες μάλιστα προϋποθέσεις και διαδικασίες που απαιτείται να ακολουθήσει το ζευγάρι ετερόφυλων προσώπων.³²

Ανάμεσα στις νομοθετικές ρυθμίσεις για την κοινωνική πρόνοια, προκρίνεται η σύσταση πολυδύναμου Εθνικού Κέντρου Οικογένειας, το οποίο θα έχει ευθύνη για παιδιά, χωρίς ιδρυματική παροχή φροντίδας (Ν.2082/1992). Επιπλέον, το Π.Ι.Κ.Π.Α. αναλαμβάνει την προστασία των παιδιών με ειδικές ανάγκες καθώς και των ηλικιωμένων, ενώ το Κέντρο Βρεφών «Μητέρα», εκτός από τις υιοθεσίες, αναλαμβάνει τα απροστάτευτα παιδιά και τους γονείς τους. Συμπληρωματικά, η απόφ.16065/02 προβλέπει την κατά προτεραιότητα εγγραφή παιδιών από μονογονεϊκές οικογένειες

²⁶ Σύμφωνα με τον Ν.1902/1990 (άρθρο 10, παρ. 8, ο οποίος αντικαταστάθηκε με το άρθρο 9, παρ. 1, του Ν.1976/91, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 48, παρ. 3, του Ν.2084/92), «Κατ' εξαίρεση για τις γυναίκες υπαλλήλους, οι οποίες έχουν τρία τουλάχιστον παιδιά, καθώς και για τους άνδρες υπαλλήλους, οι οποίοι έχουν τρία τουλάχιστον παιδιά και είναι χήροι ή διαζευγμένοι, εφ' όσον, οι τελευταίοι, με δικαστική απόφαση έχουν την επιμέλεια των ανήλικων ή ανίκανων παιδιών, αρκεί εικοσαετής πλήρης πραγματική συντάξιμη υπηρεσία ανεξάρτητα από το χρόνο πρόσληψής τους».

²⁷ Για παράδειγμα ο Ν.2238/1994, που θεσπίζει ευρύτερα κριτήρια προσδιορισμού για τα πρόσωπα που βαρύνουν τον φορολογούμενο ή ο Ν.3427/05, σχετικός με την απόκτηση περιουσίας μετά από γονική παροχή, όπου στην περίπτωση των μονογονεϊκών οικογενειών τα τέκνα υπόκεινται σε μειωμένη φορολογία.

²⁸ Χορήγηση στους ανασφάλιστους και οικονομικά αδύνατους γονείς, βιβλιαρίου για δωρεάν χορήγηση φαρμάκων και νοσοκομειακή περίθαλψη στα Νοσηλευτικά Ιδρύματα του Ε.Σ.Υ., τόσο για τους ίδιους όσο και για τα παιδιά τους.

²⁹ Όπως για παράδειγμα επίδομα τρίτου παιδιού από τον ΟΓΑ βάσει των Ν.1892/90 (άρθρο 63), Ν.2459/97 (άρθρο 39) & Ν.2972/01 (άρθρο 50).

³⁰ Με την έννοια των αυξημένων ορίων κάλυψης στεγαστικών αναγκών για τον διαζευγμένο, χήρο ή άγαμο γονέα με επιμέλεια ανηλίκων τέκνων.

³¹ Καθιερώνεται δηλαδή η «ειδική υλική αρμοδιότητα» του τμήματος αυτού για την εκδίκαση των υποθέσεων οικογενειακού δικαίου. Η προσπάθεια όμως έμεινε ημιτελής, καθώς, κατά κυριολεξία οικογενειακά δικαστήρια δεν δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα. Ο τίτλος «Τμήμα Οικογενειακού Δικαίου» (Πρωτοδικείο Αθηνών) δεν ακριβολογεί, όπως προτείνεται να ιδρυθεί. Η πρωτοπορία για το «Οικογενειακό Δικαστήριο» ανήκει στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Πρόδρομος του «Οικογενειακού Δικαστηρίου» ήταν το δικαστήριο ανηλίκων στο Chicago (1899) που οδήγησε στα «Οικογενειακά Δικαστήρια» («Family Courts») των ΗΠΑ. (Το Βήμα, *Το Οικογενειακό Δικαστήριο. Μια ρηζικέλευθη μεταρρύθμιση*, προσπελάστηκε στις 04/08/2016).

³² Άρθρο 1542 Α.Κ.

στους σταθμούς του ΠΙΚΠΑ, του Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (ΕΟΠ), του Ιδρύματος Βρεφονηπιακών Σταθμών, Αθηνών, Λάρισας και Θεσσαλονίκης (Κογκίδου 1995:368-376).

Στο πεδίο της απασχόλησης και σύμφωνα με την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (2002-2003), ο εργαζόμενος άγαμος/-η, χήρος/-α γονέας στον ιδιωτικό τομέα που έχει την επιμέλεια του παιδιού δικαιούται άδεια με αποδοχές έξι (6) εργάσιμων ημερών το χρόνο, πέραν αυτής που δικαιούται από άλλες διατάξεις,³³ εφάπαξ ή τμηματικά. Αν πρόκειται για γονέα με τρία (3) παιδιά ή περισσότερα, δικαιούται άδεια οκτώ (8) εργάσιμων ημερών, λόγω των αυξημένων αναγκών φροντίδας παιδιών έως 12 (συμπληρωμένων) ετών.

Στο ίδιο διάστημα και συγκεκριμένα το 2003, στο πλαίσιο λήψης εξισωτικών μέτρων για τους εργαζόμενους, παρέχεται επίδομα γάμου και στις αρχηγούς μονογονεϊκών οικογενειών που απασχολούνται στο δημόσιο, εφόσον στις τελευταίες, έχει ανατεθεί η επιμέλεια του παιδιού (άρθρο 11 του Ν.3205/03), γεγονός που αποτελούσε εκκρεμότητα από το 1989. Επίσης εισάγεται καινούριο μέτρο, η ειδική άδεια με αποδοχές, έως και είκοσι δύο εργάσιμες ημέρες τον χρόνο (Ν.2683/1999) για υπαλλήλους που μεταξύ άλλων «έχουν τέκνα που πάσχουν από νόσημα το οποίο απαιτεί τακτικές μεταγγίσεις αίματος ή χρήζει περιοδικής νοσηλείας».³⁴

Περαιτέρω, σύμφωνα με τον Υπαλληλικό Κώδικα,³⁵ για τον μονογονέα του Δημοσίου (άγαμος ή χήρος ή διαζευγμένος) θεσπίζονται ελαφρύνσεις για την ανατροφή τέκνου, κατά τρόπον ώστε να μπορεί να επιλέξει ανάμεσα σε: κατά δύο ώρες μειωμένο ωράριο ημερησίως με παιδί έως 2 ετών ή 12 μήνες άδεια ανατροφής τέκνου, μειωμένο ωράριο ημερησίως κατά μία ώρα, με παιδί από 2μιση έως 4μιση ετών ή συνεχόμενη άδεια ανατροφής, διάρκειας 10 μηνών -ως αποτέλεσμα προσαύξησης έξι (6) μηνών, στην περίπτωση του κατά μία ώρα μειωμένου ωραρίου και ενός (1) μήνα στην άδεια ανατροφής.

³³ Δηλαδή της άδειας ανατροφής και της άδειας σχολικής επίδοσης του Ν.1483/84.

³⁴ Οι Ν.3528/2007 (άρθρο 50, παρ. 2 & 3) και ο Ν.3584/2007 (άρθρο 57, παρ. 2 & 3) επεκτείνει το δικαίωμα άδειας και στους γονείς τέκνων με βαριά νοητική υστέρηση ή σύνδρομο Down.

³⁵ Ο Ν.3528/2007 τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με τους Ν.3528/2007, Ν.3613/2007, Ν.3536/07, Ν.3731/2008, Ν.3801/2009, Ν.3839/2010, Ν.3852/2010, Ν.3896/2010, Ν.3986/2011, Ν.4057/2012, Ν.4093/2012.

Σε ενίσχυση της συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής-επαγγελματικής ζωής προσβλέπουν, επίσης, οι ρυθμίσεις του Ν.2190/94, που σχετίζονται με διαγωνισμούς του ΑΣΕΠ (μοριοδότηση αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών με 50 μόρια για κάθε παιδί), ή του Ν.3016/2002 που αφορά σε εφάπαξ καταβληθέν -στην αρχή κάθε έτους- σχολικό επίδομα σε οικογένειες με παιδιά ηλικίας έως 16 ετών που φοιτούν σε δημόσια σχολεία υποχρεωτικής εκπαίδευσης ή η επέκταση (με τον Ν.3488/2006) της ισχύος των άρθρων 7 & 9 του Ν.1483/1984 και στους μερικώς απασχολούμενους/ες, όπως και άλλοι Νόμοι, η αναφορά των οποίων υπερβαίνει τον σκοπό της εργασίας.

Στοιχείο προσαρμογής της Πολιτείας στις κοινωνικές αλλαγές αποτελούν ακολούθως, οι διατάξεις για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης ανθρώπινης αναπαραγωγής, της παρεμβατικής γονιμοποίησης (Ν.3089/2002 και Ν.3305/2005), οι διατάξεις για την ενδοοικογενειακή βία (Ν.3500/2006)³⁶ όπως και η σχετικά πρόσφατη ρύθμιση με το σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης (Ν.3719/2008).³⁷ Οι διατάξεις αυτές, στηριζόμενες στην προώθηση της αρχής της αυτονομίας, γέννησαν καινοφανή ζητήματα ηθικού, νομικού και κοινωνικού χαρακτήρα και εισήγαγαν μια νέα, πιο φιλελεύθερη οπτική στο οικογενειακό δίκαιο.

3.5 Η περίοδος από το 2010 έως σήμερα

Η διεθνής οικονομική κρίση, αποτέλεσε ορόσημο δραματικής μεταβολής των οικονομικών και συνακόλουθα των κοινωνικών συνθηκών στην Ελλάδα. Η ύφεση επεκτάθηκε γρήγορα σε όλους τους παραγωγικούς τομείς, επηρεάζοντας την απασχόληση και αυξάνοντας την ανεργία. Η κυβερνητική πολιτική της περιόδου, αποτέλεσμα της δέσμευσης αφενός για τη δημοσιονομική προσαρμογή και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς της Χώρας και αφετέρου για την προστασία των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων³⁸ στο πλαίσιο της διαμορφούμενης εκρηκτικής κατάστασης της κοινωνίας, οδήγησε στην λήψη μέτρων ανακούφισης. Μεταρρυθμίσεις, που καταδεικνύουν τη μεταβολή της κοινωνικής πολιτικής από κοινωνική, σε οικονομική δράση (Βενιέρης 2008:106).

³⁶ Αξίζει να σημειωθεί πως μέχρι την ψήφιση του νομοσχεδίου η συζυγική βία, διωκόταν ως κοινή με τη σωματική βλάβη, με ένα μεγάλο αριθμό περιστατικών να μην είχε νομική κάλυψη.

³⁷ Με την οποία δόθηκε η δυνατότητα σε ετερόφυλους ενήλικες να επικυρώνουν νομικά τη συμβίωσή τους, ενώπιον συμβολαιογράφου.

³⁸ Πρόγραμμα σταθερότητας 2008-2013.

Στο πλαίσιο αυτό, αντιπροσωπευτικά νομοθετήματα, στα οποία εμπεριέχεται ή υπονοείται η μονογονεϊκή συνθήκη, αποτελούν τα εξής:

► ο Ν.3869/2010 (όπως τροποποιήθηκε με τον Ν.4336/2015) με τον οποίο δίνεται η δυνατότητα να ληφθεί υπόψη και να συσχετιστεί με ευνοϊκό τρόπο, μεταξύ άλλων, η οικογενειακή κατάσταση και η δαπάνη των υπερχρεωμένων φυσικών προσώπων, των ατόμων δηλ. που περιήλθαν χωρίς δόλο, σε μόνιμη αδυναμία πληρωμής, των ληξιπρόθεσμων χρηματικών οφειλών τους.

► ο Ν.4019/2011, με σημαντική την πρόβλεψη σε αυτόν, των Δημοσίων Συμβάσεων κοινωνικής αναφοράς. Σύμφωνα με το άρθρο 16, οι αναθέτουσες αρχές, λαμβάνουν υπόψη σημαντικές κοινωνικές πτυχές, ως κριτήρια ανάθεσης, μεταξύ των οποίων οι ευκαιρίες απασχόλησης, η κοινωνική ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων και η ισότητα επί των ευκαιριών.

► Η απόφ.αρ.Δ33 5042999 ΕΞ 2012³⁹, σύμφωνα με την οποία «χορηγείται επίδομα θέρμανσης σε φυσικά πρόσωπα άγαμα ή έγγαμα ή εν διαστάσει, τα οποία για τη θέρμανσή τους καταναλώνουν πετρέλαιο εσωτερικής καύσης θέρμανσης για ακίνητα που χρησιμοποιούν ως κύρια κατοικία –που είτε μισθώνονται, είτε είναι δωρεάν παραχωρούμενα και ιδιοκατοικούνται. Τα κριτήρια που τέθηκαν είναι: α. Εισοδηματικά και για τη μονογονεϊκή οικογένεια το εισόδημα ανέρχεται σε 38.000 Ευρώ όταν υπάρχει ένα τέκνο⁴⁰ και β. Ακίνητης Περιουσίας, με τη συνολική αξία της ακίνητης περιουσίας του υπόχρεου,⁴¹ να μην υπερβαίνει τις 150.000 ευρώ για τους άγαμους και τις 200.000 ευρώ για τους έγγαμους και τις μονογονεϊκές οικογένειες.⁴²

► Σύμφωνα με την εφαρμοστική Κ.ΥΑ Δ27οικ. 15239/645 του Ν.4093/2012 που αφορά στο ενιαίο επίδομα στήριξης τέκνων και του ειδικού επιδόματος τριτέκνων και πολυτέκνων (σε αντικατάσταση των προϋφιστάμενων επιδομάτων), στην περίπτωση

³⁹ Καταργήθηκε με την Δ33 5037639 ΕΞ2013/18.10.2013 η οποία τροποποιήθηκε με την ΠΟΛ.1230/20-10-2014 και καταργήθηκε με την ΠΟΛ.1262/10.12.2015.

⁴⁰ Προσαυξανόμενο κατά 3.000 ευρώ ανά τέκνο. Κατόπιν των τροποποιήσεων, για τη μονογονεϊκή οικογένεια το ως άνω εισόδημα ανέρχεται σε 22.000 ευρώ, το οποίο προσαυξάνεται κατά 2.000 ευρώ για κάθε τέκνο μετά το πρώτο τέκνο.

⁴¹ Βάσει των δεδομένων του Ολοκληρωμένου Πληροφοριακού Συστήματος Περιουσιολογίου –Ε.Τ.ΑΚ. έτους 2009.

⁴² Κατόπιν των τροποποιήσεων, για τον προσδιορισμό της οικογενειακής κατάστασης, του αριθμού των τέκνων καθώς και των εισοδηματικών κριτηρίων, χρησιμοποιούνται τα δεδομένα της Δήλωσης Φορολογίας Εισοδήματος Φυσικών Προσώπων, του φορολογικού έτους 2014. Τα δεδομένα της ίδιας ως άνω δήλωσης χρησιμοποιούνται και στις περιπτώσεις των εν διαστάσει/διαζευγμένων συζύγων.

μονογονεϊκών οικογενειών «τα επιδόματα καταβάλλονται σε αυτόν που έχει την κύρια ή αποκλειστική ευθύνη διατροφής των τέκνων».

► Η -μέσω του ανωτέρω Νόμου- κατοχύρωση της πιλοτικής εφαρμογής από 1.1.2014 ενός προγράμματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, (βλ. Κεφάλαιο 2.3 Γ' Μέρους).

► Η από 1/2/2016 καθιέρωση νέου κοινωνικού τιμολογίου (έκτακτο ειδικό τιμολόγιο) για ευπαθείς ομάδες. Οι παροχές, αφορούν τους δικαιούχους του προγράμματος αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής κρίσης (Ν.4320/2015) που πλέον εντάσσονται όλοι στο κοινωνικό τιμολόγιο της ΕΥΔΑΠ και καλύπτουν τις κύριες κατοικίες τους είτε αυτές είναι ιδιόκτητες είτε μισθωμένες. Συγκεκριμένα, προβλέπεται η δωρεάν παροχή συνολικά 6 κυβικών μέτρων νερού το τρίμηνο σε κάθε νοικοκυριό με δύο μέλη. Για κάθε επιπλέον μέλος παρέχονται δωρεάν επιπλέον 3 κ.μ. νερού.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Κεφάλαιο 1

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις της μονογονεϊκότητας

1.1 Εισαγωγή

Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα «ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία» τελούν υπό την προστασία του Κράτους και παράλληλα η οικογένεια περιγράφεται ως «θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους», χωρίς ωστόσο να περικλείονται όλες οι διαφορετικές της μορφές. Οι ορισμοί της οικογένειας διαφέρουν, ανάλογα με το αν η προσέγγιση είναι κοινωνιολογικής, ψυχολογικής, οικονομικής, κτλ. φύσης. Ως εκ τούτου, η σαφής απάντηση στο ερώτημα «τί είναι η μονογονεϊκή οικογένεια» αποτελεί δύσκολο εγχείρημα. Στο μεν νομικό και διοικητικό πλαίσιο συναντούμε πληθώρα ορισμών οι οποίοι κατά βάση σχετίζονται με το είδος της ρύθμισης, στις δε στατιστικές μετρήσεις επικρατεί η έννοια του «νοικοκυριού» η οποία εμπεριέχει εξίσου σημαντικές δυσκολίες προσέγγισης.

Τέλος, όπως επικρατεί στις έρευνες εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης που διεξάγονται στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελούν την κύρια πηγή πληροφόρησης για την εισοδηματική και κοινωνική κατάσταση των οικογενειών, το νοικοκυριό ορίζεται με όρους *συγκατοίκησης* και *κοινόχρηστων διευθετήσεων*, αποτελούμενο είτε από ένα άτομο που ζει μόνο του είτε από μια ομάδα ατόμων, τα οποία δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη μεταξύ τους αλλά διαμένουν στην ίδια διεύθυνση με *κοινή οικοκυρική* συμπεριφορά (Κικίλιας (et al) 2007:7-8).⁴³

1.2 Ορισμοί και τύποι της μονογονεϊκότητας

Το 1989 και το 2001 η Ευρωπαϊκή Κοινότητα σε έκθεσή της σχετικά με τις μονογονεϊκές οικογένειες, αναφέρει πως δεν υπάρχει διεθνώς κατοχυρωμένος ορισμός της μονογονεϊκότητας αλλά ούτε και καμιά χώρα διαθέτει έναν και μοναδικό «επίσημο» ορισμό. Σύμφωνα με την έκθεση, μονογονεϊκή οικογένεια, αποτελεί: «Ένας γονέας - χωρίς σύζυγο ή σύντροφο αλλά, ίσως, μαζί με άλλα άτομα (π.χ. τους γονείς του) ζει, με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν»

Ο ορισμός αυτός, σχετίζεται με την εξωτερική μορφή της οικογένειας και έχει τρεις βασικές συνιστώσες: (Κογκίδου 1995:23)

Πρώτη συνιστώσα είναι η οικογενειακή κατάσταση του μόνου γονέα, ο οποίος ανήκει, με τη σειρά του, σε μία από τις κύριες κατηγορίες: χήροι, διαζευγμένοι ή άγαμοι. Το πρόβλημα από την πλευρά της κατηγοριοποίησης, της στατιστικής, της μελέτης και τελικά του σχεδιασμού της πολιτικής, δημιουργείται, όταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρών είναι μόνο ο ένας από τους δύο γονείς, χωρίς όμως να υπάρχει χωρισμός ή οικογενειακή δυσαρμονία. Η Μουσούρου (1993) ονομάζει αυτές τις καταστάσεις «χωλές»⁴⁴ και τις διακρίνει σε δύο κατηγορίες, ανάλογα με το αν η απουσία του γονέα, είναι κοινωνικά «αποδεκτή» ή όχι. Στην πρώτη περίπτωση, η απουσία του γονέα έχει θεσμοθετημένη και προσδιορισμένη μορφή και δεν εμφανίζει δυσλειτουργίες, ενώ στην δεύτερη συμβαίνει το αντίθετο (Κογκίδου 1995:24-27).

Η δεύτερη συνιστώσα, σχετίζεται με τη σύνθεση του νοικοκυριού. Με άλλα λόγια, αυτό που καθορίζει τη μονογονεϊκότητα είναι το γεγονός ότι, μόνον ο ένας από

⁴³ Όπως είναι τα κοινά γεύματα τις περισσότερες μέρες της εβδομάδας ή η συστηματική χρήση κοινόχρηστων χώρων εντός της κατοικίας.

⁴⁴ Πρόκειται για συζυγικές οικογένειες που έχουν διασπαστεί σε δυο τμήματα, όχι γιατί οι σύζυγοι δεν επιθυμούν να ζουν μαζί αλλά γιατί μη οικογενειακοί λόγοι (κοινωνικοοικονομικοί) τους οδήγησαν σ' αυτό.

τους δύο γονείς ζει μαζί με τα παιδιά. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, μπορεί στο νοικοκυριό να συμβιώνουν και άλλα άτομα εκτός από το μόνο-γονέα και τα παιδιά του, π.χ. παππούδες και γιαγιάδες ή και άλλα άτομα, που μπορεί να βοηθούν τον μόνο-γονέα. Ο ορισμός, ουσιαστικά, περιορίζεται στο νομικό ζήτημα του ποιός έχει την αποκλειστική ευθύνη για την ανατροφή των παιδιών.

Η τρίτη συνιστώσα σχετίζεται με την ύπαρξη, τουλάχιστον ενός, «εξαρτώμενου τέκνου», όρος που παραπέμπει κυρίως σε οικονομική εξάρτηση υπό την επιφύλαξη πως, μπορεί, η πραγματική οικονομική εξάρτηση να μη συμπίπτει με το, νομικά και κοινωνικά αποδεκτό δικαίωμά του, στην ανατροφή. Το πιο συνηθισμένο κριτήριο που χρησιμοποιείται στις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις για να ορίσει την εξάρτηση, είναι η ηλικία (κάτω των 16 ή 18 ετών). Η επικέντρωση στο θέμα της εξάρτησης, δεν αντιμετωπίζεται, επίσης, ενιαία, προκαλώντας, μάλλον, δυσκολίες εφαρμογής.⁴⁵ Μπορούν με αφορμή αυτό, να υποβληθούν αρκετές προφανείς εννοιολογικές και μεθοδολογικές ενστάσεις: «Ένα νοικοκυριό για παράδειγμα, που αποτελείται από έναν ενήλικο (γονέα) και ένα παιδί 17 ετών το οποίο εργάζεται, μπορεί να θεωρηθεί μονογονεϊκή οικογένεια;» (Κικίλιας (et al) 2007:8).

Ταυτόχρονα, όπως κατά την περιγραφή της δεύτερης συνιστώσας υποδηλώθηκε, δεν μπορούν να συμπεριληφθούν όλες οι μονογονεϊκές οικογένειες σε μία ομοιογενή ομάδα, λόγω του ότι βιώνουν ορισμένες κοινές καταστάσεις. Όσον αφορά λοιπόν στη δημιουργία μιας τυπολογίας για τη μονογονεϊκή οικογένεια, επικρατέστερο κριτήριο κατηγοριοποίησης, αποτελεί ο τρόπος εισόδου στη μονογονεϊκότητα ή ο βαθμός παρουσίας του απόντος γονέα στη ζωή του παιδιού. Αυτό συμβαίνει, λόγω του ότι «είναι αδύνατο να απαριθμήσουμε τους διαφορετικούς τύπους της, εάν συνυπολογίσουμε και

⁴⁵ Για παράδειγμα, στον φορολογικό κώδικα Ν.4172/2013, διακρίνουμε τις παρακάτω αλλαγές: Περιλαμβάνονται, α) τα ενήλικα άγαμα τέκνα έως 25 ετών που φοιτούν σε σχολές ή σχολεία ή ινστιτούτα επαγγελματικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης της ημεδαπής ή της αλλοδαπής (συμπλήρωση δηλ. από τον νομοθέτη των ΙΕΚ του εξωτερικού) β) ενήλικα άγαμα τέκνα έως 25 ετών, αντί των 20 ετών όπως ίσχυε, που είναι εγγεγραμμένα στα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ ή υπηρετούν τη στρατιωτική τους θητεία. Επίσης, δεν δίνεται πλέον η παράταση των δύο ετών για τα τέκνα που σπουδάζουν και ακολούθως εγγράφονται στα Μητρώα του Ο.Α.Ε.Δ. Δεν θεωρούνται εξαρτώμενα μέλη τα φυσικά αυτά πρόσωπα, αν έχουν ετήσιο εισόδημα 3.000 ευρώ, (στα προηγούμενα έτη το όριο ήταν 2.900 ευρώ).Εξακολουθεί όμως «να ισχύει το ποσό των 6.000 ευρώ για τα φυσικά πρόσωπα με ποσοστό αναπηρίας 67%, εφόσον είναι άγαμα διαζευγμένα ή σε χηρεία και είναι τέκνα του φορολογούμενου, όπως επίσης αδελφοί και αδελφές των δύο συζύγων» (διαθέσιμο στο: <https://www.e-forelogia.gr/>)

άλλα κριτήρια, όπως για παράδειγμα την παρουσία στο νοικοκυριό μια νέας πατρικής ή μητρικής φιγούρας (σύντροφος του γονέα) ή άλλων ατόμων» (Κογκίδου 1995:111-112).

Όπως εισαγωγικά επισημάνθηκε, στην ελληνική νομοθεσία, διαχρονικά, παρατηρούμε διαφορετικές όψεις του ορισμού της μονογονεϊκότητας: κατά το άρθρο 7 του κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος: «Προστάτης μονογονεϊκής οικογένειας θεωρείται αυτός που ασκεί εν τοις πράγμασι και κατ' αποκλειστικότητα τη γονική μέριμνα ενός ή περισσότερων ανήλικων τέκνων, αποκλειστικά στις ακόλουθες περιπτώσεις: χηρεία, ελεύθερη συμβίωση χωρίς σύμφωνο συμβίωσης, τέκνο γεννημένο εκτός γάμου, υιοθεσία τέκνου από έναν/μια μόνο γονέα». Παράλληλα, σύμφωνα με τον Ν.3838/2010, για τις προσλήψεις στον ιδιωτικό τομέα: «Γονέας μονογονεϊκής οικογένειας νοείται ο γονέας εκείνος ο οποίος, κατά την ημερομηνία υποβολής της αίτησης πρόσληψης, ασκεί εν τοις πράγμασι και κατ' αποκλειστικότητα ή μετά από σχετική ανάθεση τη γονική μέριμνα ενός ή περισσότερων ανήλικων τέκνων». Ομοίως, θα μπορούσαν να παρουσιαστούν και άλλοι Νόμοι που ενισχύουν την παραπάνω θέση.⁴⁶

Κοινή, πάντως, αίσθηση που προκύπτει από όλους τους ορισμούς της μονογονεϊκής οικογένειας είναι πως πρόκειται, καταρχήν, για μια μη προσδιορισμένη πληθυσμιακή ομάδα, με δυσκολία την επίτευξη ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης καθώς, στην καλύτερη περίπτωση, συνδέεται με μία εισοδηματική πηγή, γεγονός που εντείνεται με την περιορισμένης εμβέλειας, κοινωνική προστασία.

Κεφάλαιο 2

Μονογονεϊκότητα και Οικογενειακή πολιτική

2.1. Εισαγωγή

Το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία της οικογένειας είναι, κυρίως, προσαρμοσμένο στο παραδοσιακό μοντέλο της οικογένειας των δυο συζύγων και όπως στο προηγούμενο Κεφάλαιο επισημάνθηκε, δεν υπάρχει ενιαίος νομικός ορισμός του

⁴⁶ Ενδεικτικά, στους διορισμούς και στις εξετάσεις του ΑΣΕΠ, περιλαμβάνονταν οι περιπτώσεις: «χήρα-μονογονέας, άγαμη μητέρα με τέκνο χωρίς αναγνώριση από τον πατέρα, έκπτωση του άλλου γονέα από την άσκηση της γονικής μέριμνας» αλλά και «αφαίρεση γονικής μέριμνας του άλλου γονέα λόγω κακής άσκησης»

μονογονέα. Υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας για την οικογένεια σήμερα, παρέχονται από τον ιδιωτικό τομέα (κερδοσκοπικό ή μη), τον «ανεπίσημο» (δίκτυα) και κυρίως από την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η δυνατότητα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι θεσμοθετημένη και δυνητικά αξιοποιήσιμη. Η σύγχρονη αντίληψη για αυτήν, απαιτεί μία διευρυμένη οπτική με απώτερο σκοπό την δίκαιη προαγωγή της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας η οποία συντελείται και μέσω της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού, στον οποίον είναι αφιερωμένο το τρίτο μέρος της μελέτης.

Η σύγχρονη Κοινωνική Πολιτική,⁴⁷ στο βαθμό που η Τοπική Αυτοδιοίκηση είναι υποχρεωμένη να λειτουργήσει σε ένα ασταθές πολιτικό και δυσμενές οικονομικό περιβάλλον, υπό την πίεση καιρίων κοινωνικών προβλημάτων και υπό τον συνεχή επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών όρων, περιορίζεται: παρατηρείται μικρή ικανότητα ανταπόκρισης στο μέγεθος του φαινομένου, έλλειψη συντονισμού και επικαλύψεις (πολύ συχνά εμπλέκονται διαφορετικά Υπουργεία με το έργο μΚ.Ο. και Οργανισμών), μη αξιοποίηση χρηματοδοτικών εργαλείων και σχεδόν ανύπαρκτη συμμετοχή των χρηστών στη διαμόρφωση των προγραμμάτων και τις διαδικασίες που τους αφορούν.

Καταλήγοντας, αναφορικά στο ζήτημα που εγείρεται, όπως σημειώνει σχετικά ο Βενιέρης (2011:103-104) «η νέα πολιτική, μεγιστοποιεί τα μεγάλα κενά αλληλεγγύης και βασικής προστασίας, αναπαράγοντας ένα αβίωτο έλλειμμα δικαιοσύνης: στην ασφάλιση συρρίκνωση, στην υγεία περικοπές, στην πρόνοια απίσχναση, στην απασχόληση απορρυθμισμό. Ο οριζόντιος χαρακτήρας των αλλαγών διασφαλίζει την ανισότητα και η περιοριστική φύση τους την οπισθοχώρηση της ευημερίας».

2.2. Όψεις της κοινωνικής προστασίας

Σε συνέχεια των ανωτέρω σκέψεων, στην Ελλάδα, η κοινωνική πολιτική αναπτύχθηκε όχι τόσο ως ιδεολογικοπολιτική πρόταση, αλλά ως απάντηση στα αλληπάλλληλα πιεστικά κοινωνικά προβλήματα, λόγω των γεγονότων που σημάδεψαν τη Χώρα. Δεν αντιμετωπίζεται ολοκληρωμένα, αλλά επικεντρώνεται σε ορισμένες μόνον παραμέτρους της οικογενειακής συνθήκης (πολύτεκνες οικογένειες, υπογεννητικότητα), γεγονός που, ενδεχομένως, σχετίζεται με το δημογραφικό πρόβλημα (καθυστέρηση της

⁴⁷ Το ζήτημα της Κοινωνικής Πολιτικής είναι ευρύ και το φάσμα που καλύπτει υπερβαίνει τους σκοπούς και τις δυνατότητες της παρούσας εργασίας. Για μια πληρέστερη εικόνα αναφορικά με το ζήτημα, ενδεικτικά βλ. Βενιέρης & Παπαθεοδώρου 2003, Σακελλαρόπουλος 2003 & 2006, Βενιέρης 2011.

σύναψης γάμου και γέννησης του πρώτου παιδιού,⁴⁸ γήρανση του πληθυσμού). Η έλλειψη, με άλλα λόγια, ειδικού θεσμικού πλαισίου «συγκαλύπτεται» με νομοθετικές ρυθμίσεις επιδοματικής παροχής, υπηρεσιών και άλλων διευκολύνσεων, που εμπίπτουν στα γενικότερα υλοποιούμενα προγράμματα προστασίας της οικογένειας και δεν εντάσσονται σε μια διακριτή και συγκροτημένη στρατηγική.

Οι μονογονεΐς εμφανίζονται αποσπασματικά και υποσημειωματικά, σε στενή ή σε ευρεία έννοια, στα διάφορα άρθρα του Αστικού Κώδικα και των άλλων νομοθετικών κειμένων (Δημόσιο Δίκαιο, Εργατικό Δίκαιο, Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλισης, Ποινικός Κώδικας, κτλ). Χαρακτηριστικό της σύγχυσης που προκαλείται είναι πως, όταν γίνεται χρήση του όρου σε ένα Νόμο, συνήθως, ακολουθεί διευκρινιστική διάταξη αναφορικά στο τί αυτός περιλαμβάνει και σύμφωνα με τις ανάγκες που κάθε φορά εξυπηρετεί. Εν ολίγοις, το Κράτος Πρόνοιας εξασφαλίζει προστασία για συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού, μέσω των οποίων η μονογονεϊκή συνθήκη επωφελείται έμμεσα και όχι πλήρως και στην πραγματικότητα δεν προστατεύονται οι σχέσεις στις οποίες αυτή συνίσταται και οι οποίες συνεχώς δοκιμάζονται (Στασινοπούλου 2000, Spicer 2004, Μουσούρου 2005:209-212).

Επιπρόσθετα, από άποψη περιεχομένου, τα περισσότερα από τα μέτρα, παραπέμπουν στην ύπαρξη εξαρτημένων μελών και στην αντιμετώπιση «πρακτικών» προβλημάτων: η, κατά προτεραιότητα, εγγραφή παιδιών μονογονεϊκών οικογενειών σε παιδικούς σταθμούς ή μετεγγραφή σπουδαστών-μέλη μονογονεϊκών οικογενειών⁴⁹ ή μειωμένη στρατιωτική θητεία τους⁵⁰ ή οι μεταθέσεις μονογονεϊκών εκπαιδευτικών⁵¹ ή το προβάδισμα συμμετοχής σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης⁵² και σε περιπτώσεις διορισμού⁵³ ή ζητήματα που σχετίζονται με την εργασιακή σχέση του μονογονεΐα (Κικίλιας (et al) 2007:49-60).

⁴⁸ Η εξέλιξη της γαμηλιότητας των γυναικών τα τελευταία 40 χρόνια στην Ελλάδα, φανερώνει την τάση για σύναψη πρώτου γάμου σε όλο και μικρότερη ηλικία, από το 1960-1980. Αντιθέτως, από το 1980, η τάση αυτή αντιστρέφεται, με συνέπεια τη συνεχή αύξηση της μέσης ηλικίας (βλ. περισσότερα στοιχεία για τη γαμηλιότητα (Μουσούρου & Στρατηγάκη 2004: 46-52).

⁴⁹ Ν.4264/2014.

⁵⁰ Ν.3421/2005.

⁵¹ Π.Δ.50/1996 άρθρο 13, παρ. 1β, ΦΕΚ Α' 45.

⁵² Σημειώνεται ότι, υπάρχουν δράσεις ένταξης των γυναικών-αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών στην αγορά εργασίας με την υλοποίηση ειδικών προγραμμάτων επιδότησης του Ο.Α.Ε.Δ., στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και επιδότηση εργοδοτών για την πρόσληψη ατόμων που ανήκουν σε αυτές.

⁵³ Ν.2190/1994.

Προέκταση της σκέψης αυτής, αποτελεί η διαπίστωση πως, οι μονογονεϊκές οικογένειες τυγχάνουν προστασίας από το σύγχρονο νομοθέτη λόγω της ιδιαιτερότητάς τους και όχι στο βαθμό που το Κράτος θα όφειλε. Πολύ συχνά μάλιστα, ο νομοθέτης αποκλείει τους διαζευγμένους γονείς, γεγονός που προκαλεί προβληματισμό, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος των μονογονεϊκών οικογενειών, είναι προϊόν λύσης γάμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς τούτο, παρατηρήθηκε σχετικά πρόσφατα, με την ψήφιση του Ν.4172/2013, για τη διαθεσιμότητα. Συγκεκριμένα, από το νόμο εξαιρούνται οι γονείς που ασκούν τη «γονική μέριμνα» με δικαστική απόφαση, οι χήροι/ες καθώς και οι άγαμες μητέρες των οποίων τα παιδιά δεν έχουν αναγνωρισθεί. Κατ' επέκταση, δεν αφορά την πλειονότητα, τους διαζευγμένους, οι οποίοι, συνήθως, ασκούν από κοινού τη γονική μέριμνα, λαμβάνοντας ή όχι διατροφή από τον έτερο σύζυγο.

Επιχειρώντας μια ειδικότερη αξιολόγηση αναφορικά στο πλαίσιο προστασίας οικογενειακής/προσωπικής-επαγγελματικής ζωής, όπως προκύπτει, οι ειδικές άδειες, η διεύρυνση των κατηγοριών των εργαζομένων που μπορούν να κάνουν χρήση του μειωμένου ωραρίου και η αποσύνδεση όλων των παραπάνω από την επιβολή ανάλογων περικοπών, αποτελούν θετικές εξελίξεις. Περαιτέρω όμως μέτρα, τα οποία θα μπορούσαν να υιοθετήσουν καινούριες, πιο «πρακτικές Πρακτικές» (π.χ. ευέλικτο ωράριο, κατ' οίκον εργασία ή παροχή ενημέρωσης, που θα διασφάλιζε την ευαισθητοποίηση και κατανόηση συναδέλφων και εργοδοτών), δεν λαμβάνονται.

Πλην αυτού η νομοθετική βούληση, διαχρονικά, δεν απευθύνεται με ενιαίο τρόπο απέναντι στους εργαζόμενους, αλλά συνήθως επιστρέφει, για να θεραπεύσει ζητήματα διακριτικής αντιμετώπισης.⁵⁴ Τέτοιο ζήτημα, για παράδειγμα, αποτελεί η έλλειψη από τα άρθρα 48-53 του Υπαλληλικού Κώδικα (που αφορούν στις κανονικές και ειδικές άδειες) της αντίστοιχης προσαύξησης των 6 μηνών η οποία ισχύει στον ιδιωτικό τομέα ή το ότι μόνο οι μόνιμοι διορισμένοι εκπαιδευτικοί (και όχι οι αναπληρωτές-ωρομίσθιοι) μπορούν να κάνουν χρήση των ευεργετημάτων της κατηγορίας τους. Επίσης, όπως ορίζεται για τις μετεγγραφές φοιτητών στο άρθρο 53 (Ν.4264/2014), τα ορφανά τέκνα ή τα μη αναγνωρισμένα τέκνα άγαμης μητέρας, ευνοούνται με τη δυνατότητα μεταφοράς της θέσης τους ενώ κάτι αντίστοιχο, δεν προβλέπεται για τα τέκνα διαζευγμένων γονέων ή άγαμων μητέρων που έχουν αναγνωρισθεί από τον πατέρα τους.

⁵⁴ Εξαιρέση ενδεχομένως συνιστά ο Ν. 4075/2012, ο οποίος αναφέρεται τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, καλύπτει ωστόσο μόνο την περίπτωση των γονέων απόμων με αναπηρία (Νταλάκα 2014: 14).

Ομοίως, το άρθρ. 7 της Ε.Γ.Σ.Σ.Ε. (2002-2003) όπως ανωτέρω παρουσιάστηκε, δεν περιέχει καμία ρύθμιση (την κανονική άδεια με αποδοχές έξι εργάσιμων ημερών το χρόνο) για τον μονογονεΐα/διαζευγμένο και τον εν διαστάσει γονέα, που έχει αποδεδειγμένα την επιμέλεια παιδιού μέχρι 12 ετών.

Σε επίπεδο παροχής υπηρεσιών, η απόπειρα σχηματισμού μιας καλής πρακτικής εν προκειμένω από το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, όπου μέχρι το 2014 οι μονογονεΐς αποτελούσαν ειδική κατηγορία δανειοληπτών με ευνοϊκότερο επιτόκιο δανεισμού, μετά τον Ν.4254/2014, ουσιαστικά καθίσταται ανενεργή.

Ακόμη και παλαιότερες -επιδοματικού τύπου- ρυθμίσεις, όπως το από το 1960 θεσπισμένο επίδομα παιδικής προστασίας (βλ. Κεφάλαιο 3.2 Α΄ Μέρους), εγείρει ζητήματα αναχρονιστικού σκεπτικού, στο βαθμό που δεν αφορά τα παιδιά καθαυτά των οικογενειών, αλλά γενικότερα τα «απροστάτευτα» παιδιά. Σύμφωνα μάλιστα με πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη (2003) το νομοθετικό πλαίσιο, όπως ισχύει, δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες, απηχεί το προϋπάρχον οικογενειακό δίκαιο και εισάγει διάκριση μεταξύ των φύλων, καθώς στο Νόμο γίνεται αναφορά μόνο στην αδυναμία του πατέρα να αναλάβει τη συντήρηση του παιδιού/ών. Τα εξαιρετικά δε χαμηλά εισοδηματικά όρια, σε καμία περίπτωση, δεν ανακουφίζουν το πρόβλημα, καθώς είναι ελάχιστα, απαιτούν μεγάλες γραφειοκρατικές προϋποθέσεις και καταλήγουν ανεπαρκή (Φωτίκα 1995).

Επίσης, αν και άλλαξε ο Νόμος για τις υιοθεσίες,⁵⁵ παραμένει σχετικά ανεφάρμοστος και εξακολουθεί να αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία ενώ σε αρκετές περιπτώσεις, εκθέσεις της αρμόδιας κοινωνικής υπηρεσίας καταλήγουν σε αρνητικό πόρισμα, επικαλούμενες το «συμφέρον» του υιοθετούμενου όταν πρόκειται για αίτηση μονογονεΐα.⁵⁶ Αναδεικνύεται εδώ, θα μπορούσαμε να πούμε, ένα ζήτημα επί της αρχής: η

⁵⁵ Κατά το άρθρο 1558 ΑΚ, το Δικαστήριο απαγγέλλει την υιοθεσία, εφόσον συντρέχουν οι όροι του νόμου και αφού διαπιστώσει, συνεκτιμώντας τη σχετική έκθεση κοινωνικής έρευνας που συντάσσεται κατ' άρθρον 1557 ΑΚ, ότι ενόψει της προσωπικότητας, της υγείας και της οικογενειακής και περιουσιακής κατάστασης εκείνου που υιοθετεί και του υιοθετούμενου, καθώς και της αμοιβαίας ικανότητάς τους για προσαρμογή, η υιοθεσία συμφέρει τον υιοθετούμενο.

⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μη δεσμευτικότητας της έκθεσης της κοινωνικής υπηρεσίας αποτελεί η υπ' αριθμ.520/2005 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών. Η έκθεση, η οποία όπως χαρακτηριστικά ανέφερε και το Δικαστήριο στην απόφασή του, συνεκτιμήθηκε, αλλά κρίθηκε ατεκμηρίωτη, επειδή εξαντλήθηκε σε κοινωνιολογικές απόψεις και αόριστες σκέψεις. Το παράδειγμα αυτό, συζητήθηκε σε ημερίδα που διοργάνωσε η Διεύθυνση Κοινωνικής Μέριμνας της Περιφέρειας Κρήτης: *Μονογονεϊκότητα: από το Χθες*

ίδια η εννοιολογική κατηγορία, «μονογονέας», κοινωνικά διαμεσολαβημένη και αρνητικά τοποθετημένη στη σφαίρα της καθημερινής πρακτικής, αναπαράγει την αρνητικότητα της και την «ανικανότητα» της να είναι συμβατή με το τυπικά ισχύον σκεπτικό μιας νομικής απόφασης, η οποία, υποτίθεται ότι τεκμηριώνει την αλήθεια της στην ασάφεια του κοινωνιολογικού λόγου.

Αντίστοιχη επιφύλαξη, δημιουργείται σε ότι αφορά στη νομική ρύθμιση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, η οποία αποτελεί αντικείμενο διαλόγου στο χώρο της επιστήμης και του δικαίου. Αν και ομολογουμένως πρωτοποριακή, δίνοντας τη δυνατότητα προσφυγής στη διαδικασία αυτή και σε άγαμη γυναίκα, εμφανίζεται ως γκρίζα περιοχή στο σκηνικό της γονιμότητας: Το γεγονός ότι στην περίπτωση μόνης γυναίκας (άρθρο 1455 Α.Κ.) ιατρική υπο-βοήθηση επιτρέπεται μόνον κατόπιν πιστοποιημένης ιατρικής αναγκαιότητας (φυσική αδυναμία αναπαραγωγής) ή στην περίπτωση χηρείας (άρθρο 1457 Α.Κ.),⁵⁷ μάλλον, επιτρέπει τη σκέψη πως οι εν λόγω διατάξεις δε στοχεύουν να διευκολύνουν εν γένει την αναπαραγωγική διαδικασία, αλλά να καλύψουν τις φυσικές αδυναμίες γονιμοποίησης και κυοφορίας.

Στο ρυθμιστικό αυτό πλαίσιο, όπως σε κάθε πλαίσιο, επιχειρείται η διασφάλιση όλων των μερών. Πολλές φορές όμως, η νομική ρύθμιση δεν προϋπολογίζει το «κόστος» της διαδρομής από τη βούληση μέχρι τη συγκρότηση της πραγματικότητας. Εμφανίζεται συχνά αναποτελεσματική, στο βαθμό που δεν προβαίνει σε σταθμίσεις μεταξύ θεμελιωδών ατομικών και κοινωνικών αξιών με όρους διασφάλισης, ανεκτών και συμβατών με την κοινωνική συνύπαρξη, συνθηκών διαβίωσης.

Εν κατακλείδι, ανεξαρτήτως της φύσης των παραδειγμάτων τα οποία μέχρι αυτού του σημείου η μελέτη παραθέτει, όπως διαφαίνεται, η ανάπτυξη κοινωνικής πολιτικής εδράζεται σε πολιτικές και θεσμικές δυσλειτουργίες δεκαετιών και στις περισσότερες περιπτώσεις το κοινωνικό δικαίωμα εμφανίζεται να «διακονεί τη διεκδίκηση για συγκεκριμένες κοινωνικές παροχές», την ίδια στιγμή που «αποτελεί ιδεολογικό εργαλείο που διαπλάθει το χαρακτήρα και τη δυναμική των αγώνων για κοινωνική αλλαγή με εξισωτικό χαρακτήρα» (Βενιέρης 2013:466).

στο *Σήμερα* (Χανιά, Παρασκευή 4 Δεκεμβρίου 2015), με ομιλητές πανεπιστημιακούς και επαγγελματίες του χώρου.

⁵⁷ Η χήρα, δύναται να προσφύγει στην τεχνητή γονιμοποίηση μετά θάνατον του συζύγου, με γενετικό υλικό του ίδιου που θα είχε ληφθεί και κρυοσυντηρηθεί με τη συναίνεσή του.

2.3 Ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων αλληλεγγύης

Όπως η Μαράτου-Αλιπράντη (2002) σημειώνει, διακριτικό γνώρισμα στα ζητήματα κοινωνικής προστασίας αποτελεί η έντονη παρουσία ενός εκτεταμένου δικτύου κοινωνικής αλληλεγγύης, το οποίο, δρα συμπληρωματικά προς το Κράτος. Αναμενόμενο, αν αναλογιστεί κάποιος πως «μια χρεοκοπημένη κοινωνική πολιτική εξαρθρώνεται βίαια αντί να αναδιαρθρωθεί με εγνωσμένη σπουδή, προκειμένου -έστω και μικρή το δέμας- να δώσει σανίδα σωτηρίας στους αδύναμους και να διδάξει αλληλεγγύη σε όλους» {...} «με ένα κράτος- αναχωρητή, η βασική προστασία επαφίεται και πάλι σε μια μικρότερη, φτωχότερη και αποδιαρθρωμένη πλέον οικογενειακή μέριμνα. (Βενιέρης 2011:129).

Οι πολίτες, αναζητώντας λειτουργικό αντίβαρο στη δυσμενή συνθήκη, επινοούν νέες μεθόδους υπέρβασης που αναδεικνύονται σε φορείς κοινωνικοποίησης, συναισθηματικής και υλικής ανατροφοδότησης, επαγγελματικής αποκατάστασης και πρόσβασης στην πληροφορία⁵⁸: Δίκτυα αλληλεγγύης με διάσταση φιλική, οικογενειακή ή συγγενική, αναζητούν λύση ιδιωτικά, επί σοβαρών ζητημάτων της δημόσιας σφαίρας. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά, το δίκτυο «αποτελεί προνομιακό εργαλείο για την ανάλυση του κοινωνικού χώρου και συμβάλει στην κατανόηση των ρευστών κοινωνικών αλληλοδράσεων και του μετασχηματισμού των τρόπων ζωής, των κοινωνικών σχέσεων και των θεσμών στις σύγχρονες κοινωνίες» (Ζαϊμάκης 2009:348). Εργαλείο ανάλυσης, το οποίο παρέχει νέες δυνατότητες στη μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών μορφωμάτων, αποτελώντας μια συνεχή διαδικασία επικοινωνίας και αλληλοδόμησης αλλά και προνομιακό χώρο, στον οποίο η «συνάθροιση» μπορεί να προεκτείνεται σε εν δυνάμει αλληλεγγύη.

Περιλαμβάνοντας φιλανθρωπικούς και εθελοντικούς φορείς,⁵⁹ αναπτυξιακές συμπράξεις, οργανώσεις της Εκκλησίας,⁶⁰ μ.Κ.Ο⁶¹ αλλά και συνεργασίες με ιδιωτικούς

⁵⁸ Η αλματώδης αύξηση της χρήσης του διαδικτύου (ψηφιακή αλληλεγγύη) σχετίζεται με τη διάχυση της πληροφορίας μέσω της λειτουργίας συγκεκριμένων ιστοσελίδων (<http://singleparent.gr/> ή <http://monogoneis.org/> κ.α).

⁵⁹ Το Κέντρο Στήριξης Παιδιού και Οικογένειας, για παράδειγμα, στο Ηράκλειο Κρήτης, από τον Μάιο του 2012, αποτελεί μέρος προγράμματος των Παιδικών χωριών SOS Ελλάδος (Φιλανθρωπικό Σωματείο, Ν.Π.Ι.Δ. μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα). Καλύπτει την έλλειψη δομών στην ευρύτερη περιοχή και να προσφέρει ολοκληρωμένες υπηρεσίες εξυπηρέτησης των ψυχοκοινωνικών αναγκών οικογενειών και παιδιών.

⁶⁰ Όπως η «Αποστολή» και το «Ιατρείο Αγάπης», στα οποία παρέχεται, όπως και σε πολλές άλλες μητροπόλεις δωρεάν ιατρική βοήθεια για την οικογένεια, παρά τις συχνές δημόσιες παρεμβάσεις Ιεραρχών υπέρ της «παραδοσιακής» μορφής συμβίωσης.

φορείς που εμπλέκονται στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, τα δίκτυα, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεματικών και τρόπων συλλογικής έκφρασης, προκρίνοντας έναν λιγότερο τυπικό και περισσότερο ισότιμο και συνεργασιακό χαρακτήρα (Καρκατσούλης 2004). Ρίχνουν φως στις αόρατες κοινωνικές αλλαγές, μεταβολίζουν χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής προς απελευθέρωση της εγκλωβισμένης κοινωνικής ενέργειας. Εν ολίγοις, όπως σημειώνει ο Βενιέρης (2015:101) «διαδραματίζουν αυξανόμενο ρόλο στη διανομή της ευημερίας».

Βέβαια, τα δίκτυα κοινωνικής αλληλεγγύης δεν επιτυγχάνουν πάντα ούτε προτείνουν μια ολοκληρωμένη στρατηγική άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς, εκφράζουν κάποια ειδικότερα συμφέροντα μέσω της απαίτησης για κοινωνική αλλαγή. Επίσης, μια βασική διαφορά, με την περίοδο πριν το 2010, συνίσταται στο ότι ενώ όλο και περισσότεροι στρέφονται στη βοήθειά τους, αυτά αδυνατούν συχνά να ανταποκριθούν καθώς και τα ίδια τα δίκτυα, σε συνθήκες οικονομικής επισφάλειας, βιώνουν τις επιπτώσεις της κρίσης. Με άλλα λόγια, σε περιόδους κρίσης, αποδυναμώνεται μαζί με τον προνοιακό ρόλο του κράτους και ο προνοιακός ρόλος της κοινωνίας (Καρακιουλάφη (et al): 2014:55-59).

⁶¹ Γνωστή είναι η μ.Κ.Ο *PRAKSIS* (1996), η οποία δραστηριοποιείται σε όλη την Ελλάδα, με ωφελούμενους οικογένειες που πλήττονται από την οικονομική κρίση, όπως και η δράση της Κοινωνικής Κατοικίας, με στόχο να ανακουφίσει αυτές τις οικογένειες και να ενισχύσει την καθημερινή τους προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας. Μπορούν επίσης, να προστεθούν η *BabyFeat*, ως το πρώτο Κέντρο επαναχρησιμοποίησης παιδικών, νεανικών και βρεφικών ειδών στην Ελλάδα, το ΚΕ.Π.Α.Δ (Κέντρο προάσπισης ανθρωπίνων Δικαιωμάτων), οι «Γυναίκες Ενάντια στην Εκμετάλλευση και Ανισότητα» αλλά και το πολύ γνωστό για τη δράση του «Χαμόγελο του Παιδιού».

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ

ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Κεφάλαιο 1

Κοινωνικός αποκλεισμός: μια πολυδιάστατη διαδικασία

1.1 Εισαγωγή

Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αποτελεί καινούρια έννοια⁶² και η προσπάθεια καταπολέμησής του επιδιώκεται συστηματικά με περιορισμένα, στις περισσότερες περιπτώσεις, αποτελέσματα, λόγω του πολυδιάστατου χαρακτήρα του. Έτσι, ενώ είναι σχετικά πρόσφατη η απόδοση ενός φαινομένου με τον όρο «αποκλεισμός», σε όλη την ιστορική διαδρομή της ανθρωπότητας, άτομα και ομάδες απομονώνονται από το σύνολο ή από ορισμένες μορφές της κοινωνικής ζωής: Για παράδειγμα, ο αποκλεισμός των γυναικών από το δημόσιο χώρο, των μαύρων από την κοινωνία των λευκών και των μειονοτήτων από τα πολιτικά δικαιώματα (Βλαχάδη 2009:42).

Βασική ιδέα σε όλες τις απόπειρες εννοιολογικού προσδιορισμού του κοινωνικού αποκλεισμού είναι, ότι σχετίζεται με την ανισότητα σε όλες τις διαστάσεις. Η επιπρόσθετη σύνδεσή του με την έννοια της περιθωριοποίησης οδήγησε, σχετικά πρόσφατα, στην περιγραφή ενός μεγάλου αριθμού καταστάσεων και τάσεων που αναγνωρίζονται ως προβλήματα ή απειλές για το επιθυμητό μέλλον της κοινωνικής συνοχής και της αλληλεγγύης (Levitas 2004, Βλαχάδη 2009:43-44). Σε αυτό το πλαίσιο αντιμετωπίστηκε και η μονογονεϊκότητα, με τις δύο πιο ακραίες εκδοχές, να είναι από τη μία η μονογονεϊκότητα ως *στίγμα* και *αποκλίνουσα κατάσταση* και από την άλλη ως *εναλλακτικός τρόπος* οικογενειακής οργάνωσης. Την ίδια στιγμή, καθίσταται δύσκολη η κατανόηση και πλήρης αποδοχή του φαινομένου, καθώς τα δεδομένα της συνεχώς αλλάζουν, με την τάση ολοένα και περισσότερο να αυξάνονται (Κογκίδου 1995: 292). Αυτή η αυξητική τάση του αριθμού των εναλλακτικών μορφών οικογένειας, σταδιακά

⁶² Ο όρος, αναφέρεται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, στο έργο του Pierre Masse, Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Σχεδιασμού της Γαλλίας, "Les dividendes du progress" (Παπαδοπούλου 2002).

οδήγησε στη καθιέρωση του όρου «μονογονεϊκή οικογένεια», επιτυγχάνοντας, τουλάχιστον σε ένα πρώτο βαθμό, την αναγνώρισή του από το κοινωνικό σύνολο.

Η ίδια όμως η χρήση του όρου, εμπεριέχει κάποια αντίφαση, τη στιγμή που υποχρεωτικά όλα τα παιδιά προέρχονται βιολογικά από δύο γονείς. Αυτό, πρακτικά, σηματοδοτεί μια διαφορετική κοινωνική αντιμετώπιση, ένα θέμα οιονεί ταμπού και μια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, *αόρατη και λανθάνουσα δεξαμενή* δημιουργίας και αναπαραγωγής κοινωνικού αποκλεισμού (Κικίλιας (et al) 2007:7, Gavalas (et al) 2013). Εν ολίγοις, η μονογονεϊκή οικογένεια ορίζεται ως πηγή κοινωνικού αποκλεισμού, όχι γιατί πρόκειται για άνεργα, φτωχά και υποαπασχολούμενα νοικοκυριά ή στερούμενα κοινωνικού και εκπαιδευτικού κεφαλαίου, αλλά γιατί είναι *έξω από την κοινωνικά αποδεκτή νόρμα* της οικογένειας (Πετράκη 1998).

1.2. Όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού

Σύμφωνα με τις περισσότερες προσεγγίσεις, το διαφορετικό μπορεί να αναγνωριστεί, να διευθετηθεί κοινωνικά και να ενσωματωθεί, μόνο αν αλλάξει χαρακτηριστικά και γίνει περισσότερο συμβατικό και αποδεκτό. Στις καταστάσεις στιγματισμού, συνήθως προβάλλεται η διγονική – πυρηνική οικογένεια ως το ιδεατό και τέλειο μοντέλο, την ίδια στιγμή που η μονογονεϊκή οικογένεια αποτελεί ένα οικονομικό βάρος για την κοινωνία στο σύνολο της και τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών θεωρούνται δυνάμει κοινωνικό πρόβλημα, με ζητήματα συμπεριφοράς και δυσκολίες προσαρμογής (Μπαμπάλης 2005, Cohen (et al) 2007:19-24).

Το κοινωνικό στίγμα, ειδικότερα στην περίπτωση που μελετάται, είναι αποτέλεσμα μιας «αρνητικής» ιδιότητας, η οποία θεωρείται ότι διασπά την ευταξία και προσβάλλει την ορθή ή πρέπουσα ταξινόμηση. Μέσω αυτού, δικαιολογείται ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών συμπεριφορών: από τον αποκλεισμό στον καθημερινό λόγο, μέχρι την αγνόηση στη χάραξη κοινωνικής πολιτικής. Ακολούθως, μέσα από πολλαπλές διαδικασίες εσωτερίκευσης και θεσμοποίησης, οι οποίες είναι αλληλοσυνδεδεμένες, το στίγμα γίνεται συστατικό της ταυτότητας της ομάδας ή του ατόμου (γονέας/παιδιά), κάτι σαν τη δυνητική ταυτότητά του. Συγχρόνως, καθίσταται δομικό στοιχείο της καθημερινότητας, αφού η όποια αναγνώριση, νομιμοποίηση ή προσέγγιση, οφείλει να αναμετρηθεί μαζί του για να το αρνηθεί ή να το επιβεβαιώσει.

Ως ενδεικτικό στοιχείο μειονεξίας, το κοινωνικό στίγμα εγγράφεται ανεξίτηλα στο άτομο και μεταφέρεται από τη συλλογική ταυτότητα της ομάδας ως μια «αρνητική κληρονομιά» που θα το συνοδεύει σε όλη του ζωή και δύσκολα θα μπορέσει να ξεφύγει από αυτό (Σαββάκης 2008:22-23).

Στην πλειοψηφία των μονογονεϊκών νοικοκυριών η φροντίδα των παιδιών ανατίθεται στη μητέρα, ως συνειδητή επιλογή ή ανεπιθύμητη κατάσταση καθώς, οι εξαιρέσεις στις οποίες ο πατέρας αναλαμβάνει, συνήθως συνδέονται με θάνατο της μητέρας ή την εγκατάλειψη από τη σύζυγο. Επίσης, οι μόνοι πατέρες, τις περισσότερες, φορές ξεφεύγουν από την κατάσταση της μονογονεϊκότητας με μεγαλύτερη ευκολία από ότι οι γυναίκες, καταλήγοντας σε μια νέα συμβίωση ή γάμο (Κογκίδου 1995, Πλιόγκου 2002, Καιτανίδη 2004). Συμπληρωματικά, παράγοντες όπως η έμφυλη λειτουργία της αγοράς εργασίας (δυσκολίες ανέλιξης/χαμηλότερες αμοιβές για τις γυναίκες) αλλά και η διατήρηση των παραδοσιακών προτύπων, οδηγούν στο συμπέρασμα πως, ενδέχεται, ο κοινωνικός αποκλεισμός και ο σύγχρονος όρος της φτώχειας⁶³ που αυτός αφορά, να είναι γένους θηλυκού (Μαράτου-Αλιπράντη 2005, Γκασούκα & Τσουκαλά 2007:19-20).

Οι γυναίκες, ενστερνιζόμενες το κοινωνικό συμβόλαιο του φύλου, αναλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των οικογενειακών βαρών, χαρακτηριστικός ενός στερεοτυπικού οικογενειακού προτύπου που, όπως σημειώνει η Γκασούκα (2008), αποτυπώνεται στη δομή και τη λειτουργία του Κοινωνικού Κράτους. Τα τελευταία όμως χρόνια, στοιχείο που η μελέτη έθεσε στην Εισαγωγή της, η γυναίκα επιθυμώντας να διαφύγει από τον παραδοσιακό της ρόλο αυτό-προτείνεται, στη δυνητική αξιοποίησή της μέσω μιας διευρυμένης οπτικής του ίδιου της του ρόλου. Ακριβώς αυτές οι νέες γυναικείες συμπεριφορές, συνιστούν πεδίο για κοινωνική αλλαγή.

Πρακτικά στη χώρα μας, οι μόνες μητέρες αντιμετωπίζουν περισσότερο από τους άνδρες προβλήματα στέγασης και σε ένα μεγάλο ποσοστό ζουν σε μισθωμένες κατοικίες (ενοίκιο). Έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με το σύστημα πρόνοιας και τα επιδόματα που δικαιούνται, έλλειψη ενημέρωσης σε σχέση με την αγορά εργασίας, μειωμένες επαγγελματικές δεξιότητες ή εμπλοκή σε άτυπες μορφές εργασίας, προβλήματα στην εναρμόνιση της εργασίας με την οικογενειακή ζωή, δυσμενείς

⁶³ Ο κοινωνικός αποκλεισμός, ως πολυσύνθετος όρος διακρίνεται από τον όρο «φτώχεια» σε δυο σημεία: πρώτον δεν παραπέμπει αποκλειστικά σε οικονομικά φαινόμενα και δεύτερον, αποτελεί διαδικασία συσσώρευσης πολλών κοινωνικών αρνητικών χαρακτηριστικών (Levitas 2004).

επιπτώσεις στα παιδιά-μέλη, αναπαράγουν τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση (Kogidou & Pliogou 2006). Οι κοινωνικά αποκλεισμένες/οι, με άλλα λόγια, προσδιορίζονται ως μια ομάδα «εκτός του κύριου κορμού της κοινωνίας, μερικές φορές ως μια ομάδα εκτός των ορίων αυτής καθ' αυτής της κοινωνίας» (Πετμεζίδου & Παπαθεοδώρου 2004:226).

Ειδικότερα, ο αποκλεισμός συνδέεται με την έλλειψη των αναγκαίων πόρων που απαιτούνται για την πλήρη κοινωνική συμμετοχή, κάτι που εμπεριέχει τρεις διακριτές αιτιακές λογικές:

«Πρώτον, ότι τα άτομα ενδεχομένως αυτό-αποκλείονται» επιλέγοντας την ανεργία και την εξάρτηση από τις κοινωνικές παροχές και κατά συνέπεια η θεραπεία συνίσταται στην αύξηση της οικονομικής απόδοσης της εργασίας.

Δεύτερον, μπορεί να οφείλεται σε ελλείψεις ή εμπόδια από την πλευρά της «προσφοράς» (χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, χρόνιες ασθένειες, κτλ). Στο επίπεδο αυτό, τα προγράμματα «δεύτερης ευκαιρίας» σε συνδυασμό με τις υποδομές ημερήσιας φροντίδας, αποτελούν την κυριότερη απάντηση.

Τρίτον, τα άτομα εγκλωβίζονται σε *φαύλους κύκλους* με πολλαπλά και μόνιμα πεδία αποστέρησης, «εντός των οποίων η έλλειψη εργασίας, η εισοδηματική φτώχεια και η κοινωνική απομόνωση αλληλεπιδρούν με σωρευτικό τρόπο και κάποτε μεταβάλλονται σε παγίδες» (Κικίλιας (et al) 2007:25-26).

Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε πως η ίδια η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού εξελίσσεται, επηρεαζόμενη από τις ποικίλες πολιτικές και ιδεολογικές αντιλήψεις, «μεταθέτοντας, πάντως, σταθερά το κέντρο βάρους του περιεχομένου της από την έλλειψη υλικών πόρων, εισοδήματος και στέγης, προς τη χαμηλή προσβασιμότητα στην εκπαίδευση και κατάρτιση, την αδυναμία ένταξης στην αγορά εργασίας και ευρύτερα, την απομόνωση από την κοινωνική και οικονομική ζωή» (Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης 2006:13).

1.3 Φτώχεια και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά

Πρωταρχικό μέλημα της στρατηγικής «Ευρώπη 2020»⁶⁴ αποτελεί η μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού «κατά τουλάχιστον 20 εκατομμύρια άτομα μέχρι το 2020». Οι άνθρωποι, θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας, εάν βρίσκονται σε κίνδυνο σχετικής εισοδηματικής φτώχειας (δείκτης AROP–*At-Risk-of-Poverty*) ή αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική αποστέρηση (δείκτης SMD–*Severe Material Deprivation*) ή/και διαβιούν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας.⁶⁵ Η μελέτη, για τα συμπεράσματά της, χρησιμοποιεί τιμές του πρώτου δείκτη, σύμφωνα με τον οποίο θεωρείται πως αντιμετωπίζουν κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας, τα άτομα/νοικοκυριά που διαβιούν κάτω από το όριο του 60% του διάμεσου συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος.

Βάσει των ανωτέρω, η ΕΛ.ΣΤΑΤ. ανακοίνωσε τον Ιούνιο του 2016 τα αποτελέσματα της δειγματοληπτικής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC)⁶⁶ έτους 2015 (για εισοδήματα του 2014)⁶⁷ η οποία αποτελεί τη βασική πηγή αναφοράς για την κατανομή του εισοδήματος και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Σύμφωνα με τα (γενικά) στοιχεία, τα νοικοκυριά που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας, εκτιμώνται σε 860.117, σε σύνολο 4.195.840 νοικοκυριών (περίπου 2.293.172 άτομα, στο σύνολο των 10.723.089 ατόμων).⁶⁸ Διαφορετικά, το έτος 2015 το 21,3% του συνολικού πληθυσμού της Χώρας, βρισκόταν σε κίνδυνο φτώχειας. Ο δείκτης, σημείωσε αύξηση από το 2005 (19,6%,) μέχρι και το έτος 2012 (23,1%), διατηρήθηκε στο ίδιο επίπεδο το 2013 ενώ στη συνέχεια, άρχισε να μειώνεται.

Περαιτέρω, όπως προκύπτει από τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του πληθυσμού που η εργασία μελετά (Πίνακας 4 Παραρτήματος) παρατηρούμε:

► Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας κατά τα έτη 2011-2014 ήταν υψηλότερο για τις γυναίκες (μονοπρόσωπο νοικοκυριό) σε σχέση με τους άνδρες (μονοπρόσωπο

⁶⁴ Ευρώπη 2020. Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. COM(2010) 2020 final, Βρυξέλλες, 3.3.2010.

⁶⁵ Τα άτομα μετρώνται μία φορά, ακόμη κι αν αντιμετωπίζουν και τις τρεις αυτές καταστάσεις (διαθέσιμο στο: <http://socialpolicy.gr/2016>)

⁶⁶ Η έρευνα αποτελεί μέρος στατιστικού κοινοτικού προγράμματος στο οποίο συμμετέχουν όλα τα κράτη-μέλη, με βασικό στόχο τη μελέτη των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών σε σχέση, κυρίως, με το εισόδημά τους (ΕΛ.ΣΤΑ.Τ, Δελτίο Τύπου της 23/6/2016).

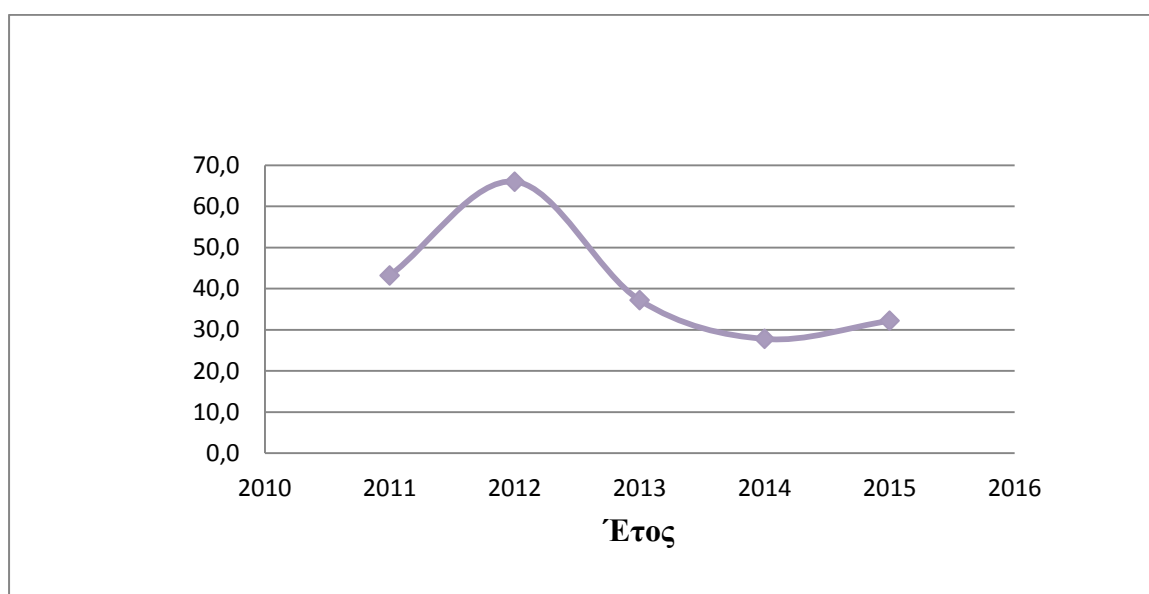
⁶⁷ Τα αποτελέσματα της έρευνας έτους 2016, με περίοδο αναφοράς εισοδήματος το έτος 2015, θα ανακοινωθούν στις 23 Ιουνίου 2017.

⁶⁸ Οι πληθυσμιακές ομάδες που κατά τεκμήριο είναι φτωχές (οικονομικοί μετανάστες, Ρομά, άστεγοι κλπ) υπο-αντιπροσωπεύονται στην έρευνα.

νοικοκυριό), το 2014 διαμορφώθηκε στα ίδια περίπου επίπεδα για τα δύο φύλα, ενώ το 2015 εμφανίζεται ελαφρώς υψηλότερο στους άνδρες.

► Ο κίνδυνος φτώχειας των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά⁶⁹ έχει σημειώσει από το 2014 ελαφρά μείωση.

► Ο κίνδυνος φτώχειας για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί, για το 2015 είναι 32,2%. Σημείωσε δηλαδή σταδιακή μείωση από το 2012 (είχε εκτοξευθεί στο 66%) και μέχρι το 2014 ενώ στη συνέχεια αυξήθηκε εκ νέου κατά 4,4 ποσοστιαίες μονάδες (βλ.Διάγραμμα 1.3).

Διάγραμμα 1.3

Δείκτης κινδύνου φτώχειας για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με, τουλάχιστον, ένα εξαρτώμενο παιδί

► Σε «ευνοϊκότερη» θέση, ανάμεσα στα νοικοκυριά με παιδιά, εμφανίζονται τα νοικοκυριά των δύο ενηλίκων με ένα εξαρτώμενο παιδί (18,9%), στην περίπτωση των οποίων, ο δείκτης από το 2014 μειώθηκε κατά 3,7 ποσοστιαίες μονάδες. Το κρίσιμο μέγεθος, ενδεχομένως, είναι η οικονομική προσφορά πέραν του ενός προσώπου,

⁶⁹ Παιδιά ηλικίας έως 16 ετών και παιδιά ηλικίας 16 -24 ετών οικονομικά μη ενεργά (μαθητές, σπουδαστές, στρατιώτες) κλπ.

συνθήκη, που δυνητικά διασώζει κάπως την κατάσταση, ειδικότερα στην περίπτωση που μελετάται.

Συμπερασματικά, παρά λοιπόν τον σχετικά υψηλό αντίκτυπο των κοινωνικών παροχών από το 2012 μέχρι και το 2014, για το 2015, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά, ανάμεσα στα άλλα είδη νοικοκυριού (με παιδιά), είναι εκείνα που βρίσκονται **σε μεγαλύτερο κίνδυνο**. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούν να σημειωθούν τα εξής:

Πρώτον, οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν ειδική κατηγορία, διότι περιλαμβάνουν πολλούς και διαφορετικούς τύπους οικογενειακής οργάνωσης. Ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, με διαφορετική δυναμική, λειτουργικότητα και ψυχοσυναισθηματικό υπόβαθρο, γεγονός που διαφοροποιεί τόσο την κοινωνική τους συμπεριφορά όσο και το σχηματισμό της ανάγκης τους. Ταυτόχρονα, η φτώχεια, αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο, συντιθέμενο όχι μόνο από ποσοτικά στοιχεία (ανεπαρκείς χρηματικοί πόροι) αλλά και ποιοτικά (αδυναμία πρόσβασης στις βασικές κοινωνικές, επαγγελματικές και άλλες ευκαιρίες). Αυτό αποτελεί «περιορισμό» στην προσπάθεια αναγνώρισης, απόδοσης των αιτιών και άμβλυσης των συνεπειών του φαινομένου καθώς, ο δείκτης, αναφέρει το ποσοστό των ανθρώπων που είναι φτωχοί, αλλά όχι το «πόσο» φτωχοί ή το χρονικό διάστημα παραμονής στη συνθήκη της φτώχειας.

Δεύτερον, η κρίση ανέδειξε νέες μορφές φτώχειας όπως την έλλειψη στέγης, την ενεργειακή ένδεια, τον χρηματοοικονομικό αποκλεισμό (περιορισμένη πρόσβαση σε βασικές τραπεζικές υπηρεσίες) αλλά και την υπερχρέωση των νοικοκυριών, τα οποία είναι δύσκολο να αποτυπωθούν ποσοτικά.

Καταλήγοντας, θα μπορούσαμε να σκεφθούμε πως, όπως σε κάθε «κρίση», εμφανίζεται το εξής παράδοξο: οι κοινωνικές κατηγορίες που είναι περισσότερο ευάλωτες και χρίζουν κοινωνικής προστασίας είναι, ταυτόχρονα, περισσότερο ευάλωτες στις πολιτικές περικοπών και πλήττονται δυσανάλογα από πολλαπλές μορφές στέρησης.

Κεφάλαιο 2

Καλές Πρακτικές διαχείρισης του κοινωνικού αποκλεισμού

2.1 Εισαγωγή

Όπως στο προηγούμενο Κεφάλαιο περιγράφηκε, η ύπαρξη και αναπαραγωγή του κοινωνικού αποκλεισμού συνδέεται με ισχυρά δόγματα και ιδεολογίες, «που στερούν από ομάδες την ισότιμη απορρόφηση δημόσιου και κοινωνικού πλούτου» (Τσιάκαλος 1998). Προϋπόθεση της βελτίωσης της προσβασιμότητας στο κοινωνικό γίνεσθαι, αποτελούν οι στοχευμένες παρεμβάσεις. Εντούτοις, για τη λήψη αποφάσεων, δεν αρκεί η επίκληση μιας δικαιότερης κοινωνική πολιτικής αν αυτή δεν συνδέεται, σε ένα πρώτο επίπεδο, με τη δέσμευση της Πολιτείας για χρησιμοποίηση των πόρων του Κράτους και σε ένα δεύτερο επίπεδο, πρακτικής υλοποίησης, το οποίο σχετίζεται με ένα σύστημα που προνοεί για αξιοπρεπή κοινωνική κάλυψη, ελευθερία, ισότητα και για το συλλογικό όφελος μέσω της ατομικής ευημερίας και όχι της, εκ των υστέρων, ανακούφισης (Βενιέρης 2015:22).

Βασική, πάντως, μεθοδολογική αφετηρία στο σχεδιασμό επιτυχημένων υποστηρικτικών παρεμβάσεων είναι, τόσο η θεμελίωσή τους στη γνώση των συνθηκών που βιώνουν τα άτομα -σε συνδυασμό με την έγκαιρη εκτίμηση της επίδρασής τους στα διαφορετικά επίπεδα και τομείς- όσο και η διερεύνηση των ειδικότερων διοικητικών και οργανωτικών δομών που, εκάστοτε, αρμόζουν.

2.2 Υποστηρικτικές Δομές

Εξετάζοντας την περίπτωση της ύπαρξης μεταρρυθμιστικής «διάθεσης» για την καταπολέμηση της φτώχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων, ο σχεδιασμός των δράσεων, προϋποθέτει τη συμμετοχή των ίδιων των ενδιαφερόμενων ατόμων. Η λειτουργία, ανάμεσα σε άλλα, του Κέντρου Οικογένειας και συνολικά του ευρωπαϊκού προγράμματος «ΦΤΩΧΕΙΑ 3» στο Δ. Θεσσαλονίκης το 1990, αποτέλεσε παράδειγμα καλής πρακτικής (κυρίως από την άποψη της τεχνογνωσίας) στο σχεδιασμό εθνικής πολιτικής. Ειδικότερα, υποσημείωσε την ανάγκη εκδήλωσης ενδιαφέροντος για το θέμα και ευνόησε το δημόσιο διάλογο (Τσιάκαλος & Κογκίδου 1991). Η ουσία της επιτυχίας του Προγράμματος, έγκειται στο γεγονός ότι αναδείχτηκαν διαστάσεις της φτώχειας (οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική) μέσω της αξιολόγησης των συνθηκών

διαβίωσης, που οι ίδιες οι οικογένειες κατέγραψαν αλλά και το πρόγραμμα διεξήγαγε (Κογκίδου 1996).

Περαιτέρω, η ανάπτυξη και λειτουργία υποστηρικτικών δομών φροντίδας των εξαρτώμενων προσώπων, συνέβαλε σημαντικά στη διευκόλυνση της καθημερινότητας του εργαζόμενου φροντιστή-γονέα, δίνοντάς του τη δυνατότητα επαγγελματικής συνέχειας. Τα οφέλη, συνδέονται με την αποφόρτιση από το πιεσμένο επαγγελματικό πρόγραμμα, την εξασφάλιση δηλαδή ελεύθερου χρόνου και την απρόσκοπτη συμμετοχή στην απασχόληση. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν στους δήμους (Ν.3463/2006 «Κώδικας Δήμων και Κοινοτήτων») δημοφιλή προγράμματα και δομές, που αξιοποίησαν ευρωπαϊκά χρηματοδοτικά εργαλεία: Κέντρα Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων/Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων, το «Βοήθεια στο Σπίτι», η λειτουργία Βρεφικών/Παιδικών Σταθμών/Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης, τα κέντρα υποστήριξης και αποκατάστασης ατόμων με αναπηρία, τα προγράμματα για συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική στήριξη κ.α.

Επίσης, τα Κέντρα Προώθησης Απασχόλησης του Ο.Α.Ε.Δ, επιφορτισμένα με διαδικασίες εξατομικευμένης διαχείρισης εκείνων που αναζητούν εργασία (ανάλογη των προσόντων και των συνθηκών διαβίωσης) αναδεικνύονται σε ισχυρό ισοδύναμο του επαγγελματικού εγκλωβισμού (και) αυτής της πληθυσμιακής ομάδας.

Αλλά και στο πλαίσιο των Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη (Ε.Σ.Δ.ΕΝ) που κωδικοποίησαν όλα τα μέτρα κοινωνικής πολιτικής για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, δημιουργήθηκαν αξιολογες δομές υπηρεσιών φροντίδας. Παράλληλα, ισχυρό εξωτερικό σύμμαχο αποτέλεσαν δράσεις που εντάχθηκαν σε Κοινοτικές πρωτοβουλίες οι οποίες αναπτύχθηκαν ήδη από τη δεκαετία του 1990 (όπως οι άξονες «NOW» και «INTEGRA») ή και λίγο αργότερα (Κοινοτική Πρωτοβουλία «EQUAL»).

Καταλήγοντας, ένας μεγάλος αριθμός Δήμων παρείχαν και σε έναν βαθμό παρέχουν ακόμη, πρόσθετες υπηρεσίες σε ένα ευρύ φάσμα τομέων έστω και μέσω επαναλαμβανόμενων προγραμμάτων ομοειδούς ή παραπλήσιου χαρακτήρα, ιστορικών κληρονομιών ή άλλων συγκυριακών τοπικών πρωτοβουλιών. Εξαιρετικής σημασίας όμως, παραμένουν η εξειδίκευση του σχεδιασμού, τα ζητήματα συμπληρωματικότητας των δράσεων, τα θέματα ανθρώπινου δυναμικού, η αναζήτηση της συμμετοχής και η

διασφάλιση επαρκών πόρων (Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης 2006:224-231) τα οποία παρέλκουν να αναλυθούν, εδώ, εκτενώς.

2.3 Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα

Η διαπίστωση πως «η φτώχεια στην Ελλάδα υπήρξε στο παρελθόν ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος και ταυτόχρονα χαμηλής πολιτικής προτεραιότητας» σχετίζεται, μεταξύ άλλων, με τις άκαρπες απόπειρες δημιουργίας αντίστοιχου συστήματος το 2000 και 2005 (Ματσαγγάνης & Λεβέντη 2012). Υπό το βάρος των δραματικών συνεπειών της οικονομικής κρίσης και των δεσμεύσεων της χώρας μας έναντι των «Θεσμών», το ζήτημα του Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος⁷⁰ επανήλθε στο προσκήνιο.

Το Πρόγραμμα,⁷¹ απευθύνεται σε άτομα και οικογένειες που ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας και στοχεύει, αφενός στην άμεση κάλυψη βασικών αναγκών διαβίωσής τους και αφετέρου στην κοινωνική επανένταξή τους. Στη δημιουργία, με άλλα λόγια, των συνθηκών που θα επιτρέψουν στους λήπτες να αξιοποιήσουν κάθε πρόσφορο μέσο, προς την κατεύθυνση αυτή. Η πιλοτική εφαρμογή του, με ταυτόχρονη εξειδίκευση των κριτηρίων/προϋποθέσεων χορήγησης και των επιμέρους δράσεων των Δήμων αναφοράς, φέρει τον τίτλο «Εγγυημένο Κοινωνικό Εισόδημα» και βασίζεται σε τρεις πυλώνες με αντίστοιχες δράσεις:

1. την εισοδηματική ενίσχυση των δικαιούχων.

Η οικονομική κατάσταση των υποψηφίων για ένταξη, κρίνεται με βάση τα πραγματικά εισοδήματα σε πραγματικό χρόνο, χωρίς τεκμαρτά και αντικειμενικές δαπάνες διαβίωσης.

Το ετήσιο πραγματικό εισόδημα της ωφελούμενης μονάδας, θα πρέπει να είναι χαμηλότερο από το κατώφλι εισοδήματος που αντιστοιχεί σε αυτήν: το άγαμο άτομο 200

⁷⁰ Σύμφωνα με τις εκθέσεις των εμπειρογνομόνων, τα συστήματα ελάχιστων πόρων στην Ε.Ε. χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες. Στην πρώτη, εντάσσονται χώρες που χαρακτηρίζονται από *απλά αλλά περιεκτικά* συστήματα (Αυστρία, Βέλγιο, Κύπρος, Τσεχία, Γερμανία, Δανία, Φιλανδία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σουηδία, Ολλανδία) τα οποία απευθύνονται σε άτομα τα οποία δε διαθέτουν τα αναγκαία μέσα διαβίωσης. Στην δεύτερη κατηγορία, συναντούμε χώρες (Εσθονία, Ουγγαρία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβακία) που διαθέτουν συστήματα τα οποία ορίζονται ως *μη κατηγορικά*. Στην τρίτη κατηγορία, περιλαμβάνονται χώρες (Ισπανία, Γαλλία, Ιρλανδία, Μάλτα, Ηνωμένο Βασίλειο) που έχουν αναπτύξει ένα σύνθετο δίκτυο από διαφορετικά και *συχνά επικαλυπτόμενα* συστήματα. Τα συστήματα αυτά απευθύνονται σε κοινωνικές κατηγορίες που έχουν επείγουσα ανάγκη υποστήριξης. Στην τελευταία κατηγορία βρίσκονται χώρες (Βουλγαρία, Ελλάδα, Ιταλία) που χαρακτηρίζονται από *περιορισμένες και αποσπασματικές διατάξεις* που απευθύνονται σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες (Βουλή των Ελλήνων 2014:7)

⁷¹ Ν.4093/2012, υποπαράγραφος ΙΑ.3.

ευρώ, το ζευγάρι 300 ευρώ και το ποσό αυτό προσαυξάνεται για κάθε ενήλικο μέλος με 100 ευρώ και για κάθε ανήλικο μέλος με 50 ευρώ. Για μονογονεϊκές οικογένειες το πρώτο ανήλικο μέλος, θεωρείται ενήλικο.

2. την προώθηση και διασφάλιση της πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες και αγαθά, με ενδεικτικές:

- ▶ Ενημέρωση/πληροφόρηση/ατομική συμβουλευτική υποστήριξη των δικαιούχων της εισοδηματικής ενίσχυσης ή /και των μελών της οικογένειας τους.
- ▶ Παραπομπή και ένταξη σε δομές και υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας και υποστήριξης.
- ▶ Χορήγηση βιβλιαρίου ανασφάλιστου.
- ▶ Κοινωνικό Οικιακό Τιμολόγιο της ΔΕΗ ή άλλου φορέα παροχής ενέργειας.
- ▶ Κοινωνικό τιμολόγιο ΕΥΔΑΠ – ΕΥΑΘ – ΔΕΥΑ.
- ▶ Κοινωνικό τιμολόγιο Δήμων και Δημοτικών Επιχειρήσεων.
- ▶ Χορήγηση επιδόματος θέρμανσης.
- ▶ Ένταξη σε πρόγραμμα Κοινωνικού Παντοπωλείου.
- ▶ Ένταξη στα προγράμματα που υλοποιούνται στο πλαίσιο του Ταμείου Ευρωπαϊκής Βοήθειας για τους άπορους (FEAD).

3. την υποστήριξη των δικαιούχων για την ένταξη ή την επανένταξή τους στην αγορά εργασίας με τις δράσεις να περιλαμβάνουν:

- ▶ Νέες Θέσεις Εργασίας - κάλυψη προτεινόμενης θέσης εργασίας στον ιδιωτικό τομέα.
- ▶ Προγράμματα κοινωφελούς εργασίας.
- ▶ Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης.
- ▶ Προγράμματα πρακτικής άσκησης και απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας.
- ▶ Ένταξη ή επανένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα.
- ▶ Προγράμματα συμβουλευτικής, κατάρτισης και προώθησης στην εργασία προσαρμοσμένα στις ανάγκες των ενταγμένων στο πρόγραμμα, οι οποίοι δύνανται να εργαστούν.

Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατη υπουργική ανακοίνωση,⁷² από τον Ιανουάριο του 2017, προβλέπεται να εφαρμοστεί «το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης», στο σύνολο του πληθυσμού που ζει κάτω από το όριο της φτώχειας στην Ελλάδα. Το υπουργείο Εργασίας, εντάσσει τον όλο σχεδιασμό στη δημιουργία ενός Εθνικού

⁷² Θεανώ Φωτίου, Υφυπουργός Εργασίας από το βήμα του ελληνικού Κοινοβουλίου, (22-05-2016).

Συστήματος Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Σ.Κ.Α) που θα ιδρυθεί, με αυτονομία και δημόσιο έλεγχο και με νέα κριτήρια επιλογής για τους Δήμους, ανάλογα με τον πληθυσμό και την ανεργία που πλήττει τις περιοχές. Σύμφωνα με το σχέδιο, τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά, ως ωφελούμενες μονάδες, περιλαμβάνουν κάθε ενήλικο άτομο (άγαμος/η, χήρος/α, διαζευγμένος/η ή σε διάσταση) που υποβάλλει ατομική φορολογική δήλωση και δεν εμπίπτει στην κατηγορία ενηλίκων έως 25 ετών (φοιτεί σε πανεπιστημιακή σχολή/σχολείο/ινστιτούτο επαγγελματικής εκπαίδευσης ή κατάρτισης της ημεδαπής ή της αλλοδαπής).

Η νέα αυτή εξέλιξη, αποτελεί μέρος δράσεων και ενεργειών που πρέπει να αναληφθούν συμπληρωματικά, εντός του πλέγματος των επιλογών της κεντρικής διοίκησης, για την ανάπτυξη μίας ολοκληρωμένης πολιτικής που θα «αποτελεί την πεμπτούσια ενός Στρατηγικού Εθνικού Σχεδίου Κοινωνικής Ένταξης»,⁷³ πολλώ δε μάλλον σε συνθήκες έντονης δημοσιονομικής κρίσης, όπως αυτή που διανύουμε. Η ανεπάρκεια, με άλλα λόγια, των διαθέσιμων χρηματοδοτικών πόρων, πρέπει να οδηγήσει στην υιοθέτηση ενεργητικής κοινωνικής δράσης, ώστε να αντιμετωπισθούν οι νέες διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, στο βαθμό που δεν περιορίζονται με την αγορά εργασίας, τα άτυπα οικογενειακά δίκτυα και την οργανωμένη φιλανθρωπία.

Εν κατακλείδι, ο σχεδιασμός του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος δεν μπορεί να βασίζεται σε παραδοσιακές αντιλήψεις και σε επικαλούμενες «έκτακτες» καταστάσεις, να υιοθετεί πελατειακές αντιλήψεις ή να έχει μόνο τεχνικά χαρακτηριστικά. Οφείλει να είναι βαθιά πολιτικός και οικονομικά βιώσιμος, ενοποιώντας τις διάσπαρτες κατηγορικές παροχές. Παροχές που, σήμερα, διαιωνίζουν την κοινωνική ανισότητα, αφού περιλαμβάνουν διαφορετικές προϋποθέσεις για τη θεμελίωση του δικαιώματος, τον υπολογισμό, τη χορήγηση της παροχής και την αναπροσαρμογή της.

⁷³ Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Προστασίας και Πρόνοιας, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014:5.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία διερευνήθηκε κριτικά το φαινόμενο της μονογονεϊκής οικογένειας στη σύγχρονη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία, σε συνάφεια με την ελληνική Δημόσια Διοίκηση. Το ζήτημα, στο μέτρο του δυνατού, συνδέθηκε τόσο με τις ευρύτερες ανακατατάξεις που έχουν επέλθει στη χώρα τα τελευταία χρόνια -οδηγώντας από περισσότερο εκτεταμένες μορφές οικογενειακής συμβίωσης σε σύγχρονα οικογενειακά σχήματα- όσο και με τις συνολικότερες δημογραφικές αλλαγές, που τείνουν να καθιστούν το παραδοσιακό μοντέλο οικογενειακού δεσμού αναντίστοιχο, μη πλήρως συμβατό, με τη σημερινή πραγματικότητα.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, μέσα από την επισκόπηση του θεσμικού πλαισίου, αναδείχθηκε η ατελής και υπολειμματική σχέση της ασκούμενης οικογενειακής πολιτικής και της μονογονεϊκότητας, αλλά και η σαφής απόσταση που χωρίζει τις «προγραμματικές διακηρύξεις» από την ενυπάρχουσα πολύπλοκη ελληνική πραγματικότητα. Περαιτέρω, μελετήθηκε η σύνδεση της υπάρχουσας κοινωνικής πολιτικής με όψεις κοινωνικού αποκλεισμού και δυνητικής περιθωριοποίησης. Τέλος, παρουσιάστηκαν καλές πρακτικές διαχείρισης και σχετικοποίησης των δυσμενών επιπτώσεων, με έμφαση σε νέα πεδία άσκησης κοινωνικής πολιτικής, τα οποία, ένεκα των σύγχρονων εξελίξεων, αποτελούν προκλήσεις για τον 21^ο αιώνα.

Κεντρικό εύρημα, αναφορικά στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην Εισαγωγή, αποτελεί το γεγονός ότι οι κοινωνικές διαδικασίες και οι μετασχηματισμοί στην Ελλάδα τείνουν ευνοούν τη δημιουργία νέων μορφών οικογενειακής οργάνωσης (π.χ. νοικοκυριά με ένα γονέα, νοικοκυριά με ελεύθερα συμβιούντα/ συγκατοικούντα μέλη, κτλ) και να προκρίνουν νέα οικογενειακά μορφώματα. Αυτές οι καινούριες μορφές οικογενειακού συν-υπάρχειν, έρχονται να υποκαταστήσουν και να συμπληρώσουν, έστω ατελώς ή σε εμβρυακή μορφή, τα όποια κενά της παραδοσιακής οικογενειακής δομής και να δημιουργήσουν ένα υβριδικό μείγμα στα θεμέλια της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η υβριδικότητα -η οποία προκαλεί διοικητική αναποφασιστικότητα, αμηχανία και αντιφάσεις- είναι παρούσα, τόσο σε επίπεδο θεσμικού λόγου και κανονιστικών πρακτικών όσο και σε επίπεδο ερμηνευτικών σχημάτων, καθημερινών επιλογών και, τελικά, βιογραφικών σχεδιασμών.

Η σύγχρονη οικογένεια χαρακτηρίζεται από μια παραδοξότητα καθώς, ενώ γίνεται όλο και πιο ιδιωτική φαινομενικά, στην ουσία γίνεται πιο δημόσια, αφού προϊόντος του χρόνου εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό, σε σχέση με τις οικογένειες του παρελθόντος, από το κράτος, κυρίως μέσω των ασφαλιστικών και εκπαιδευτικών του φορέων. Ταυτόχρονα, η έλλειψη συστηματικής κοινωνικής πολιτικής από ένα καλά οργανωμένο Κράτος Πρόνοιας, το οποίο εκφράζεται μέσω μιας σταθερής και ευέλικτης Δημόσιας Διοίκησης, δυσκολεύει αυτά τα σχετικά νεόκοπα σχήματα στην προσπάθεια τους να ανταποκριθούν με αξιοπρέπεια στις σύγχρονες απαιτήσεις. Παρατηρείται, με άλλα λόγια, μια δυστοκία και μια χρονοκαθυστέρηση, αναφορικά στη διαχείριση των κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών που κυριαρχούν (συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών μορφών γονεϊκότητας και οικογενειακού δεσμού). Συνεπώς, οι νέες μορφές συμβίωσης και γονεϊκότητας συνήθως υπο-αντιπροσωπεύονται και δεν απολαμβάνουν θεσμικής αναγνώρισης, νομικής υποστήριξης και κοινωνικής μέριμνας.

Συχνά, η άρνηση της ελληνικής κοινωνίας αλλά και η αδυναμία του νομοθέτη εδράζεται, στη δυσκολία αποδοχής εναλλακτικών τρόπων συμβίωσης που δεν ταυτίζονται, έστω τυπικά, με το πρότυπο του παραδοσιακού οικογενειακού δεσμού. Ταυτόχρονα, ειδικά στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας τόσο τα τυπικά (π.χ. Εκκλησία, ενώσεις γονέων, συντηρητικοί πολιτικοί κύκλοι, δικαστικές αρχές, σύλλογοι πολυτέκνων, κτλ) όσο και τα άτυπα δίκτυα (συγγενών, γειτονιάς), ασκούν συστηματική και δριμυία κριτική στα καινούρια μορφώματα, προτάσσοντας έναν αναχρονιστικό και απαρχαιωμένο λόγο περί υποτιθέμενης ηθικής συγκρότησης των μελών τους. Λόγος «περί ηθικής», που σχεδόν πάντα υπονοεί ηθική κατωτερότητα και απόκλιση όσων επιλέγουν να εισέλθουν, έστω πειραματικά, σε αυτά τα σχήματα, με ό,τι κόστος αυτή η επιλογή συνεπάγεται σε κοινωνικό και (δια)προσωπικό επίπεδο.

Αυτός ο ηθικός/κανονιστικός λόγος, διασπείρει κοινωνικό πανικό και εγείρει συντηρητικά κοινωνικά αντανakλαστικά, πριμοδοτώντας αναχρονιστικές πολιτικές και πολιτισμικές συμπεριφορές. Στη βάση του, συντηρούνται σοβαρά οργανωσιακού τύπου προβλήματα, πέραν των αδιέξοδων οικονομικών συνθηκών. Οι υπηρεσίες που δημιουργήθηκαν για το σκοπό αυτό και στο βαθμό που μεταξύ άλλων στελεχώθηκαν με ανεπαρκές προσωπικό χωρίς κατάλληλη εκπαίδευση, δείχνουν να μην μπορούν να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις και να τις ανατροφοδοτήσουν με ισχυρές, νέες παρεμβάσεις. Επιπρόσθετα, από διοικητικής άποψης, η διαχρονική εμπλοκή πληθώρας

δομών και μάλιστα με διαφορετικό αντικείμενο, εμφανίζεται αποκλειστικά στην εφαρμογή της πολιτικής κι όχι κατά το σχεδιασμό της, όπου θα ήταν σκόπιμη μια συνεργασία για την ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης και την καταγραφή των σύγχρονων αναγκών.⁷⁴

Ένα επίσης σημαντικό εύρημα της μελέτης είναι, ότι η διάσταση της μονογονεϊκότητας εντάσσεται ατελώς, μερικώς και ελαφρώς παρενθετικά στη σύγχρονη δημόσια/κοινωνική διοίκηση. Συγκεκριμένα, επικρατούν πολλαπλοί, και εν μέρει αντικρουόμενοι ορισμοί, σχετικά με το τί είναι «μονογονεϊκή οικογένεια». Η διάσταση αυτή, εντείνει τις υπάρχουσες δυσκολίες στο σχεδιασμό μακροπρόθεσμης οικογενειακής πολιτικής, ειδικότερα στις παρούσες συνθήκες που το Κοινωνικό Κράτος απεκδύεται αρμοδιότητες που, έστω τυπικά ή μερικώς, ασκούσε στο πρόσφατο παρελθόν. Η πλειοψηφία των παρεμβάσεων, εξαντλείται σε τόσο γενικές αναφορές και περιγραφές της οικογένειας, έτσι ώστε θα μπορούσε κάποιος χαριτολογώντας να ισχυρισθεί, πως περισσότερα από 2000 χρόνια μετά, ακόμη και η περίπτωση του Ιησού, ως τέκνο άγαμης μητέρας, που αναγνωρίστηκε, όπως αναγνωρίστηκε εκ των υστέρων, θα ήταν δύσκολο να αντιστοιχηθεί και δεν θα ήταν σε θέση να βιώσει, με κοινωνικούς όρους, την επικύρωση των δικαιωμάτων του.

Αυτή η απόκλιση ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο και ζώσα κοινωνική πραγματικότητα, η οποία συναντάται συχνότατα και σε άλλες περιοχές της ελληνικής δημόσιας σφαίρας π.χ. εκπαίδευση, εργασία, κοινωνική ασφάλιση, μεταναστευτικό, κτλ, ενισχύεται από τη διαχρονική υποτίμηση, τόσο των επιστημονικών ερευνών που παράγονται σε αυτό το πεδίο όσο και των επιστημόνων των συναφών κλάδων. Κλάδοι, που είναι κατ' εξοχήν αρμόδιοι να προτείνουν λύσεις στην εκάστοτε κεντρική διοίκηση, χωρίς αποκλειστική δέσμευση σε κομματικά συμφέροντα ή απόλυτη εξάρτηση από εύθραυστες πολιτικές ισορροπίες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα πρόσφατα δημογραφικά χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν, φανερώνουν μια σημαντική μεταβολή, που ακόμα και αν δε μπορεί να χαρακτηριστεί δομική, εντούτοις διανοίγει πεδία για μια δυναμικά σοβαρή αναδιαμόρφωση της υπάρχουσας λειτουργίας της ελληνικής οικογένειας στο

⁷⁴Το παράδοξο που παρατηρείται σε αυτό το σημείο είναι ότι η ελληνική δημόσια διοίκηση δρα τις περισσότερες φορές σαν ένα «ανάληγτο αναληγτικό». Από τη μια, δεν χαρακτηρίζεται από ευαισθησία, φαντασία ή ταχύτητα, αλλά από γραφειοκρατία, καθυστέρηση και μονοδιάστατη εμμονή σε ένα συχνά στείρο πρωτόκολλο της συναλλαγής. Από την άλλη λειτουργεί ως αναληγτικό, αφού κατορθώνει, πρόσκαιρα και εκ των υστέρων, να ανακουφίσει προσωρινά τα συμπτώματα και όχι να θεραπεύσει, έστω στο μέτρο του εφικτού, τα δομικά αίτια που δημιουργούν τα προβλήματα.

άμεσο μέλλον. Αυτά τα πεδία αποτελούν σοβαρές προκλήσεις για τις κοινωνικές επιστήμες, ειδικότερα για την Κοινωνιολογία και Κοινωνική Ανθρωπολογία, την Κοινωνική Πολιτική και τη Δημόσια Διοίκηση: η μείωση των γάμων και των γεννήσεων, η αύξηση των διαζυγίων, η επιλογή της συμβίωσης αντί του γάμου και οι γεννήσεις παιδιών εκτός γάμου, αποτελούν προνομιακούς χώρους που η σύγχρονη πολιτική οφείλει να ασχοληθεί σοβαρά, χωρίς το άλλοθι ότι μέσα σε μια κατάσταση «σχετικά μόνιμης κρίσης» αποτελούν πολυτέλεια ή οικονομικά κοστοβόρες επιλογές.

Η μελέτη, στο τελευταίο της μέρος, ανιχνεύοντας όψεις σύγχρονου κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονέων συμπεραίνει, ότι κάποιες αμβλύνονται ελαφρώς, αφενός λόγω της ύπαρξης των δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης που εν μέρει απαντούν στο ζήτημα αφετέρου από την ύπαρξη μια κάποιας σταθερά αμειβόμενης εργασίας του γονέα. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα παραπάνω δεν επαρκούν για να καλύψουν τα κενά κοινωνικής πολιτικής που αφήνει η απουσία ενός «αποφασισμένου» Κοινωνικού Κράτους να εκφράσει μια «συντεταγμένη» κοινωνία. Το συγκεκριμένο ζήτημα, αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον τη στιγμή που, όπως προέκυψε από τον «εμμονικά» υψηλό δείκτη φτώχειας, κυριαρχεί η «κλειστή» οικογένεια στις κεντρικές επιλογές της Διοίκησης, σε σχέση με την ανάδειξη και υποστήριξη των «καινούριων» οικογενειακών επιλογών. Η αντίφαση σε αυτό το σημείο είναι ότι, ενώ τα δημογραφικά στοιχεία αποδεικνύουν ότι το παραδοσιακό μοντέλο οικογένειας βρίσκεται σε σοβαρή και διαρκή κρίση δεχόμενο πολλαπλή αμφισβήτηση (σχεδόν όλοι αποδέχονται πως η Ελλάδα χρειάζεται προσαρμογή στα νέα δεδομένα), οι νέες μορφές οικογενειακού δεσμού δεν λαμβάνουν, παρά τις όποιες διεκδικήσεις, κυρίαρχη θέση στη χάραξη μιας σύγχρονης οικογενειακής πολιτικής.

Οι καλές πρακτικές, που επιπρόσθετα η μελέτη επισημαίνει, συμβάλλουν στη σχετικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων (π.χ. πρόσβαση σε αγαθά υγείας, ενημέρωση, δομές υπηρεσιών φροντίδας, επέκταση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, κτλ) και -σε έστω λίγες περιπτώσεις- ευνοούν μια δικαιότερη κοινωνική πολιτική. Η συγκεκριμένη διάσταση, αποτελεί ουσιαδώς διαμφισβητούμενο διακύβευμα, εύρημα που αναδεικνύεται κριτικά από τη μελέτη, στο βαθμό που μάλλον αποτελούν πολιτικές «ευσπλαχνίας», δημιουργώντας συνθήκες μετάλλαξης του Κοινωνικού Κράτους σε Κράτος Φιλανθρωπίας. Όπως περιγράφει εύστοχα ο Βενιέρης (2008:125)

«τα κοινωνικά δικαιώματα, κατέληξαν να κανοναρχούνται από κοινωνικές πολιτικές ελαχίστων».

Ο καταληκτικός προβληματισμός της μελέτης που εδράζεται στο τελευταίο ερευνητικό της ερώτημα, έγκειται σε ακριβώς αυτό: ανεξάρτητα του τρόπου εισαγωγής ή της διάρκειας παραμονής ενός ατόμου στην όποια οικογενειακή συνθήκη, το βίωμα -ως προϊόν των κοινωνικών σχέσεων και ταυτόχρονα δημιουργός των- θα διαφυλάσσεται, μέσω μιας «δικαιότερης Κοινωνικής Πολιτικής»; Με μια δικαιοσύνη, αφενός να «μιμείται» τη γεμάτη ελλείμματα και ανισότητες κοινωνική πραγματικότητα και αφετέρου να επαφίεται στην ατομική ευθύνη και το αλληλέγγυο συναίσθημα, η Κοινωνική Πολιτική, καταλήγει αποκομμένη από τον κοινωνικό κόσμο και έξω από το νόημα που αυτός διαθέτει βιωματικά για τους δρώντες οι οποίοι συμμετέχουν στην υλική και συμβολική ποίηση και αναπαραγωγή του. Αντίθετα, κάθε προσπάθεια προς την κατεύθυνση της πρόληψης κι όχι της θεραπείας, τοποθετεί τη «ζώσα ζωή», με όλες τις αντιφάσεις, τα διάκενα, τα όρια και τις αντινομίες στο επίκεντρό της. Με άλλα λόγια, συνιστά αφορμή συνομιλίας και επικοινωνίας με τους πραγματικούς ήρωες της καθημερινότητας.

«..Ότι προκαλεί την απέχθεια εκτοπίζεται στα παρασκήνια της κοινωνικής ζωής. Ειδικοί φροντίζουν για τον τεμαχισμό στο κρεοπωλείο ή στην κουζίνα. Δεν θα πάψουμε να βλέπουμε πόσο χαρακτηριστικό είναι αυτό το σχήμα του διαχωρισμού, αυτός ο εκτοπισμός στα παρασκήνια των απεχθών συμπεριφορών, για όλη αυτή την περίοδο που ονομάζουμε Πολιτισμό..»

(Nobert Elias, *Η διαδικασία του Πολιτισμού*)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ελληνόγλωσση

1. Βενιέρης Δ., (2015), *Κοινωνική Πολιτική. Έννοιες και Σχέσεις*, Τόπος, Αθήνα.
2. Βενιέρης Δ., (2013), *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά δικαιώματα. Το τέλος των Ύμνων*, β' έκδοση, Τόπος, Αθήνα.
3. Βενιέρης Δ., (2011), «Κρίση Οικονομίας, Απορρύθμιση Κοινωνικής Πολιτικής: Η Νέα «Μικροελληνική» Καταστροφή 2010-2011», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*,134-135 (Α'-Β'): 101-131.
4. Βενιέρης Δ., (2008), «Κοινωνική Μεταρρύθμιση, Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά Δικαιώματα: Η «Μέθοδος των Τριών», στο Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ., (επιμ.), *Κοινωνική μεταρρύθμιση και αλλαγές στο μείγμα «Δημοσίου»-«Ιδιωτικού» στο πεδίο της Κοινωνικής Πολιτικής*, Πρακτικά του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου της Ε.Ε.Κ.Π, Αθήνα,34-25 Οκτωβρίου,σ.103-132
5. Βενιέρης Δ., Παπαθεοδώρου Χ., επίμ.(2003), *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
6. Βλαχάδη Μ., (2009), *Μετανάστευση - Κοινωνικός αποκλεισμός και Πολιτικές Ένταξης στην Ελλάδα*, Αθήνα.
7. Βουγιούκα Α., (2005), Εισαγωγή, στο: Ζέης Θ., και Μηλιώνη Φ.,(επίμ.) *Οδηγός Καλών Πρακτικών για τη Συμφιλίωση Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ζωής*, Εθνικό Θεματικό Δίκτυο για τη Συμφιλίωση Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ζωής, Αθήνα.
8. Βουλή των Ελλήνων, (2014), «Πολιτικές Ελάχιστου Εισοδήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα: Μια Συγκριτική Ανάλυση, Ενδιάμεση Έκθεση για τα μέλη των αρμόδιων Κοινοβουλευτικών Επιτροπών της Βουλής των Ελλήνων», Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους.
9. Γκασούκα Μ. και Τσουκαλά Φ., (2007), *Μεθοδολογία πλάνων συμφιλίωσης*, Κοινοτική Πρωτοβουλία EQUAL-Διακρατική Σύμπραξη SEMELI Διαθέσιμο στο: <http://www.pik.org.cy/page-id/184>.

10. Γκασούκα Μ., (2008) *Συμφιλίωση επαγγελματικής και Οικογενειακής ζωής. Πρόταση μέτρων και πολιτικών*, Cyprus Employability Network, Community Initiative Equal, Λευκωσία.
 Διαθέσιμο στο: <http://www.pik.org.cy/page-id/184>
11. Δραγώνα Θ. και Τσέλιου Ε., (2008), «Μετασχηματισμοί της ελληνικής οικογένειας και νομοθετικές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο» στο Muncie J., Wetherell M., Langan M., Dallos R., Cochrane A., (επιμ.), *Οικογένεια: Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*, Μεταίχμιο, Αθήνα: 117-174.
12. Ζαϊμάκης, Γ. (2009) «Κοινωνικός χώρος και ετεροτοπία: δικτυακές κοινότητες και αντιθετικές τεχνολογικές στον κυβερνοχώρο», Σπυριδάκης Μ. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και Πολιτισμικές Διαστάσεις*, Αθήνα: Νήσος, σ:341-371.
13. Ζλάτκου-Αλτάνη Α., (επιμ.), (1995), *Ανύπαντρη μητέρα – επιδράσεις σε μητέρα/παιδί, Οικογένεια μ' έναν γονέα*, Παπαζήσης, Αθήνα.
14. Ινστιτούτο Τοπικής Αυτοδιοίκησης, (2006), *Κοινωνική Πολιτική και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, Τελική Έκθεση, Αθήνα.
15. Καιτανίδη, Μ, (2004), «Πατέρας Είναι Μόνο Ένας... Περισσότεροι από 58.000 Άνδρες Μεγαλώνουν Μόνοι τα Παιδιά τους», Εφημερίδα *Τα Νέα*. Κωδικός άρθρου: A17908N151 ID: 410404,σελ. 15.
16. Καρακιουλάφη Χ., Σπυριδάκης Μ., Γιαννακοπούλου Ε., Καραλής Δ., Σώρος Γ., (2014), *Ανεργία και εργασιακή επισφάλεια Διαστάσεις και επιπτώσεις σε καιρό κρίσης*, ΙΝ.Ε. Γ.ΣΕΕ, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Διαθέσιμο στο: http://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2015/07/MELETH-31_.pdf
17. Καρκατσούλης Π., (2004), *Το κράτος σε μετάβαση. Από τη «διοικητική μεταρρύθμιση» και το «νέο δημόσιο μανάτζμεντ» στη «διακυβέρνηση»*, Σιδέρης, Αθήνα.
18. Κατάκη Δ. Χ., (1984), *Οι τρεις Ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας*, Κέδρος, Αθήνα.
19. Κικίλιας Η., Παπαλιού Ο., Φαγαδάκη Ε., (2007), *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

20. Κογκίδου Δ., (2005), «Μεταβολές της οικογενειακής οργάνωσης. Μονογονεϊκές οικογένειες: Μια πρόκληση για την κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα», στο Μουσούρου Λ. & Στρατηγάκη Μ., (επιμ), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*, Gutenberg, Αθήνα: 123-160.
21. Κογκίδου Δ., (1996) «Σε αναζήτηση μιας νέας κοινωνικής πολιτικής για αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των μονογονεϊκών οικογενειών. Το παράδειγμα του «Κέντρου οικογενειών» στη Θεσσαλονίκη», *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός: 6ο επιστημονικό Συνέδριο, του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, 27-30 Νοεμβρίου, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, (τόμος 1): 564-578.*
22. Κογκίδου Δ., (1995), *Μονογονεϊκές Οικογένειες*, Νέα Σύνορα, Αθήνα.
23. Μαράτου-Αλιπράντη Λ.,(2010), «Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα» *Εγκέφαλος*, 47 (2): 55-66.
24. Μαράτου- Αλιπράντη Λ., (2005), «Μορφές οικογένειας και οικονομική ανέχεια: μια πρώτη προσέγγιση», στο *Φτώχεια και κοινωνικός Αποκλεισμός*, Πρακτικά εισηγήσεων, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
25. Μαράτου-Αλιπράντη Λ., (2002), *Διακρατικός Οδηγός για τη μονογονεϊκότητα*, Κέντρο Ερευνών για θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), Αθήνα.
26. Μαράτου-Αλιπράντη Λ., (1999), *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
27. Μαράτου-Αλιπράντη Λ., (1995), *Οικογενειακή ρήξη, μονογονεϊκότητα και κοινωνικός αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
28. Μαργαριτίδου Β. και Μεσθεναίου Α., (1991), *Αξιολόγηση των Υπηρεσιών Οικογενειακού Προγραμματισμού*, Εταιρία Οικογενειακού Προγραμματισμού, Αθήνα.
29. Ματσαγγάνης Μ. & Λεβέντη Χ., (2012), *Το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα: δημοσιονομικές και διανεμητικές επιδράσεις*, Ενημερωτικό Δελτίο 3/2012, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ομάδα Ανάλυσης Δημόσιας Πολιτικής, διαθ:http://www.paru.gr/files/newsletters/NewsLetter_03.pdf,
30. Μισέλ Α., (1991), *Κοινωνιολογία της Οικογένειας και του Γάμου*, μτφρ. Λ. Μουσούρου, Gutenberg, Αθήνα: 167-273.

31. Μουσούρου Λ. και Στρατηγάκη Μ., (2004), (επιμ.), *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής. Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις*, Gutenberg, Αθήνα.
32. Μουσούρου Μ. Λ., (2005), *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg.
33. Μουσούρου Μ. Λ., (1993), *Η Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*, Gutenberg, Αθήνα.
34. Μπαμπάλης Θ., (2005), *Παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών*, Ατραπός, Αθήνα.
35. Νόβα-Καλτσούνη, Χ.,(1999), *Κοινωνικοποίηση. Η Γένεση του Κοινωνικού Υποκειμένου*, Gutenberg, Αθήνα,
36. Νταλάκα Ε., (2014), «Συμφιλίωση επαγγελματικής-οικογενειακής/προσωπικής ζωής: η περίπτωση των φροντιστών/τριών (Careers)», στο 5^ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, *Κοινωνική Πολιτική την εποχή της Κρίσης: Στο σταυροδρόμι των πολιτικών επιλογών*,8-10 Μαΐου, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
37. Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.), 2002, «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην έννοια και τη διαδικασία», Εισαγωγή, Επιμέλεια στα πρακτικά τριήμερου συνεδρίου, *Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους ανθρώπους που παραμερίζουμε*, 26, 27 και 28 Μαΐου 1999, Πάντειο Πανεπιστήμιο, «Αθηνά-Δίκτυο Εθελοντικής Δημιουργίας», Αρμός, Αθήνα.
38. Πετράκη Γ., (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός: Παλαιές και νέες «αναγνώσεις» του κοινωνικού προβλήματος», στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
39. Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ., (επιμ.), (2004), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα.
40. Πλιόγκου Β. (2006). «Το δικαίωμα στην οικογένεια για τα εκτός γάμου παιδιά. Στοιχεία για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνική πραγματικότητα και τις ισχύουσες νομοθετικές διατάξεις», στο: Μ. Λουμάκου & Λ. Μπεζέ (Επιμ.). *Το Παιδί και τα Δικαιώματά του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 147-159

41. Πιλόγκου Β., (2002), «Το νομικό καθεστώς και η κοινωνική πραγματικότητα για τα παιδιά εκτός γάμου», στο Κούρτη Ε., (επιμ.), *Η έρευνα στην προσχολική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα, σελ. 291-301.
42. Ρήγα Α. Β., (2012), *Η οικογένεια στην Ελλάδα σήμερα. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα*, Πεδίο, Αθήνα.
43. Σαββάκης Μ., (2008), *Οι λεπροί της Σπιναλόγκας: Ιατρική, εγκλεισμός, Βιωμένες Εμπειρίες (1903- 1957)*, Πλέθρον, Αθήνα.
44. Σακελλαρόπουλος Θ., (2006), *Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής*, τόμος Β', Διόνικος, Αθήνα.
45. Σακελλαρόπουλος Θ., (2003), *Ζητήματα κοινωνικής πολιτικής*, τόμος Α', Διόνικος, Αθήνα.
46. Στασινοπούλου Ο., (2000), *Κράτος Πρόνοιας. Ιστορική εξέλιξη-σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, Gutenberg, Αθήνα.
47. Συνήγορος του Πολίτη (Κύκλος Κοινωνικής Προστασίας), 2003, Πόρισμα με θέμα: «Προϋποθέσεις ενίσχυσης απροστάτευτων παιδιών», Αθήνα.
48. Τσαλκάνης, χ.χ, σημειώσεις μαθήματος *Κοινωνιολογία της Οικογένειας*, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Τ.Ε.Ι Αθήνας, διαθέσιμο στο: <http://users.teiath.gr/tsalkanis/lonepare.htm>
- 48 Τσιάκαλος Γ., (1998), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο και Σημασία: Η Ελληνική Εμπειρία*, Gutenberg, Αθήνα.
49. Τσιάκαλος Γ., Κογκίδου Δ., (1991), «Ορισμός της φτώχειας ή: από τον ορισμό της φτώχειας εξαρτώνται οι στρατηγικές καταπολέμησής της», ΦΤΩΧΕΙΑ 3, Θεσσαλονίκη.
50. Φωτίκα Α., (1995), «Μονογονεϊκές οικογένειες: Νέες δομές οικογένειας Στην Ευρώπη και έλλειψη νομικής αντιμετώπισης νέων μορφών Οικογένειας», στο: Γαλάνης Γ., (1995), *Οικογένεια μ' έναν γονέα. Μια πραγματικότητα στη σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 83-90.
51. Dechaux J. H., (2008), *Η κοινωνιολογία της οικογένειας*, Πολύτροπον, Αθήνα.
52. Levitas R., (2004), «Τι είναι κοινωνικός αποκλεισμός;» στο Πετμεζίδου Μ. & Παπαθεοδώρου Χ., (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Εξάντας, Αθήνα, σελ.225-264.

53. Muncie J., Wetherell M., Langan M., Dallos R., Cochrane A., (επιμ.), (2008), *Οικογένεια: Η μελέτη και κατανόηση της οικογενειακής ζωής*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
54. Singly F., (1996), *Κοινωνιολογία της σύγχρονης Οικογένειας*, μτφρ. Λ. Παλλαντίου, Σαββάλας, Αθήνα.
55. Spicer P., (2004), *Κράτος Πρόνοιας. Μια γενική θεωρία*, Διόνικος, Αθήνα.

B. Ξενόγλωσση

57. Bureau U. S. C. (1996), *Household and Family Characteristics, Current Population Reports: Population Characteristics*, U.S. Census Bureau.
58. Cohen S., Crawford K., Giullari S., Michailidou M., Mouriki A., Spirou S., Taylor F., Walker J., editors (2007), *Family Diversity: A Guide for Teachers*, Nicosia.
59. Gavalas V. S., Rontos K., Salvati L., (2013), “Who becomes an unwed mother in Greece? Socio-demographic and Geographical aspects of an Emerging phenomenon”, *Population, Space and Place*, (3):250-263.
60. Kogidou D. and Pliogou V., (2006), *Being poor in the 21st century: Single parents tell their stories*, Paper presented in the E.S.R.E.A. (European Society for Research on the Education of Adults) Life History and Biography Network, (Conference titled: Transitional Spaces, Transitional Processes and Research, Volos, Greece 2-5 March, [:http://esrea2006.ece.uth.gr/en/participants.php](http://esrea2006.ece.uth.gr/en/participants.php)).
61. Lewis J., (2001), *The Decline of the Male Breadwinner Model: Implications for Work and Care*, *Social Politics*: 8 (2): 152-169.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. <http://www.diotima.org.gr/?p=1822>
Επίσκεψη: 10 Αυγούστου 2016
2. <https://www.e-forologia.gr/> Επίσκεψη: 1 Ιουλίου 2016
3. <http://www.ekka.org.gr/>, Επίσκεψη: 10 Ιουλίου 2016
4. http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/15/13/713.pdf,
Επίσκεψη: 10 Ιουλίου 2016.
5. <http://www.ecclesia.gr/greek/koinonia/iatroi.html>,
Επίσκεψη: 5 Αυγούστου 2016.
6. http://www.elliniko-diktyo-gynaikwn-eyrwpis_a3277,
Επίσκεψη: 5 Αυγούστου 2016.
7. http://ec.europa.eu/echo/files/media/publications/solidarity_el.pdf,
Επίσκεψη: 15 Ιουλίου 2016.
8. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Populationstatistics_at_regional_level, Επίσκεψη: 15 Ιουλίου 2016.
9. <http://www.hamogelo.gr/>, Επίσκεψη: 10 Αυγούστου 2016.
10. <http://www.isotita.gr>, Επίσκεψη: 2 Αυγούστου 2016.
11. <http://www.ike.org.gr/>, Επίσκεψη: 3 Αυγούστου 2016.
12. <http://kethi.gr/> Επίσκεψη: 2 Σεπτεμβρίου 2016.
13. <http://kepea.gr/aarticle.php?id=89>, Επίσκεψη: 10 Αυγούστου 2016.
14. <http://www.mkoapostoli.com/>, Επίσκεψη: 3 Αυγούστου 2016.
15. <http://monogoneis.org/>, Επίσκεψη: 8 Αυγούστου 2016.
16. <http://oikogeneiakos.gr.dedi3195.your-server.de/>,
17. <http://www.praksis.gr/>, Επίσκεψη: 3 Αυγούστου 2016.
18. <http://socialpolicy.gr/> Επίσκεψη: 21 Ιουλίου 2016
19. <http://singleparent.gr/>, Επίσκεψη: 2 Αυγούστου 2016.
20. <http://www.sos-villages.gr/content/actions/kentro-prolhpshts-gia-to-paidi-kai-thn-oikogeneia-toy/kentro-sthrikshs-paidioy-kai-oikogeneias-hrakleioy-krhths/171-kentra-sthrikshs-paidioy-kai-oikogeneias-hrakleioy-krhths>, Επίσκεψη: 3 Αυγούστου 2016.
21. <http://www.supportcenter.gr/GR/index.php>, Επίσκεψη: 5 Αυγούστου 2016
22. http://www.yiothesia.gr/?page_id=54, Επίσκεψη: 3 Αυγούστου 2016.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1.

1991	Συνολικά		Απασχολούμενοι	
	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών	Απόλυτοι αριθμοί	%
ΜΟΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ	37.928	1,5	22.566	59,49
ΜΟΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ	155.126	6,1	55.331	35,66
2001				
	Συνολικά		Απασχολούμενοι	
	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών	Απόλυτοι αριθμοί	%
ΜΟΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ	58.692	2,02	31.620	53,87
ΜΟΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ	292.485	10,06	95.831	32,76
2011				
	Συνολικά		Απασχολούμενοι	
	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών	Απόλυτοι αριθμοί	%
ΜΟΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ	74.438	2,47	31.690	42,57
ΜΟΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ	389.337	12,88	126.305	32,44

Πηγή: Τσαλκάνης χ.χ για τα έτη 1991, 2001 και ΕΛΣΤΑΤ για το έτος 2011

Πίνακας 2.

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ (ΕΛΛΑΔΑ: 1991, 2001 και 2011)						
	1991		2001		2011	
	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών	Απόλυτοι αριθμοί	% Συνόλου Οικογενειών
ΜΟΝΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ	37.928	1,5	58.692	2		2,5
				Αύξηση ποσοστού 1991-2001 : 35%	74.438	Αύξηση ποσοστού 2001-2011 : 25%
ΜΟΝΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ	155.126	6,1	292.485	10,1		12,9
				Αύξηση ποσοστού 1991-2001 : 65%	389.337	Αύξηση ποσοστού 2001-2011 : 27,70%
ΣΥΝΟΛΟ		7,6		12,1		15,4

Πίνακας 3.

Περιγραφή / Τύπος πυρηνικών οικογενειών και αριθμός των απασχολούμενων μελών	Σύνολο πυρηνικών οικογενειών	Πυρηνικές οικογένειες κατά αριθμό μελών								
		2	3	4	5	6	7	8	9	10+
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	3.021.425	1.306.067	834.842	700.979	144.545	28.039	4.809	1.457	389	298
Πανμένα ζευγάρια	2.483.701	913.279	715.342	680.955	140.639	27.051	4.487	1.328	349	271
Χωρίς απασχολούμενο μέλος	794.077	608.172	115.490	55.032	11.776	2.650	613	247	58	39
Με ένα απασχολούμενο μέλος	846.302	176.169	327.231	270.057	58.972	11.284	1.834	517	136	102
Με δύο απασχολούμενα μέλη	752.059	128.938	249.217	306.709	55.373	9.833	1.421	384	106	78
Με τρία απασχολούμενα μέλη	76.224	0	23.404	40.001	10.296	2.029	351	95	29	19
Με τέσσερα και άνω απασχολούμενα μέλη	15.039	0	0	9.156	4.222	1.255	268	85	20	33
Συμβιούντες	73.949	61.630	7.978	2.755	924	398	150	76	26	12
Χωρίς απασχολούμενο μέλος	13.014	10.085	1.742	574	297	167	82	49	12	6
Με ένα απασχολούμενο μέλος	26.778	21.422	3.486	1.153	440	183	53	25	11	5
Με δύο απασχολούμενα μέλη	33.758	30.123	2.556	866	157	43	11	1	0	1
Με τρία απασχολούμενα μέλη	354	0	194	130	20	5	3	1	1	0
Με τέσσερα και άνω απασχολούμενα μέλη	45	0	0	32	10	0	1	0	2	0
Μόνος πατέρας	74.438	52.332	18.275	3.119	562	109	26	11	4	0
Χωρίς απασχολούμενο μέλος	22.289	17.968	3.624	554	110	21	7	3	2	0
Με ένα απασχολούμενο μέλος	41.715	29.625	10.077	1.659	284	52	12	5	1	0
Με δύο απασχολούμενα μέλη	8.957	4.739	3.630	494	80	12	1	1	0	0
Με τρία απασχολούμενα μέλη	1.338	0	944	316	59	15	2	2	0	0
Με τέσσερα και άνω απασχολούμενα μέλη	139	0	0	96	29	9	4	0	1	0
Μόνη μητέρα	389.337	278.826	93.247	14.150	2.420	481	146	42	10	15
Χωρίς απασχολούμενο μέλος	139.937	109.838	24.838	4.112	839	204	69	23	4	10
Με ένα απασχολούμενο μέλος	204.155	151.871	45.524	5.738	841	132	32	11	2	4
Με δύο απασχολούμενα μέλη	39.096	17.117	18.928	2.589	375	61	21	2	2	1
Με τρία απασχολούμενα μέλη	5.693	0	3.957	1.454	222	41	13	4	2	0
Με τέσσερα και άνω απασχολούμενα μέλη	456	0	0	257	143	43	11	2	0	0

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Πίνακας 4.

Κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις κατά τύπο νοικοκυριού

Τύπος νοικοκυριού	2011	2012	2013	2014	2015
Συνολικός πληθυσμός	21,3	23,1	23,1	22,1	21,3
Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά	19,5	18,6	17,9	18,7	17,6
Ένας ενήλικας ηλικίας κάτω των 65 ετών	21,8	21,1	24,4	23,6	27,8
Ένας ενήλικας ηλικίας 65 ετών και άνω	29,7	23,5	20,3	21,6	20,2
Μονοπρόσωπο νοικοκυριό -θήλυ	25,8	24,1	22,9	22,9	24
Μονοπρόσωπο νοικοκυριό -άρρεν	24,3	19,3	21,8	22,2	24,1
Δύο ενήλικες χωρίς εξαρτώμενα παιδιά ηλικίας κάτω των 65 ετών	16,2	14,6	14,9	18,4	17,8
Δύο ενήλικες χωρίς εξαρτώμενα παιδιά, ο ένας τουλάχιστον ηλικίας άνω των 65 ετών	22,3	15,4	11,7	11,3	10,9
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες χωρίς εξαρτώμενα παιδιά	17,2	20,5	20,9	21,7	18,6
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά	23,2	28,1	28,9	25,7	25,4
Μονογονεϊκό νοικοκυριό με, τουλάχιστον, ένα εξαρτώμενο παιδί	43,2	66,0	37,2	27,8	32,2
Δύο ενήλικες με ένα εξαρτώμενο παιδί	17,7	25,3	20,2	22,6	18,9
Δύο ενήλικες με δύο εξαρτώμενα παιδιά	24,2	25,9	25,6	22,0	23,6
Δύο ενήλικες με τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	20,8	36,8	31,4	32,4	29,6
Δύο ενήλικες	19,9	15,1	13,1	14,3	13,9
Δύο ενήλικες ή περισσότεροι με εξαρτώμενα παιδιά	22,7	27,0	28,6	25,6	25,2
Δύο ενήλικες ή περισσότεροι χωρίς εξαρτώμενα παιδιά	18,5	18,0	16,9	17,7	16,1
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	24,7	31,3	38,0	32,0	30,7

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Υπολογισμός του συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος: για τον υπολογισμό του συνολικού ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος του νοικοκυριού, λαμβάνεται υπόψη το συνολικό καθαρό εισόδημα, δηλαδή το εισόδημα που προκύπτει μετά την αφαίρεση των φόρων και των εισφορών για κοινωνική ασφάλιση, που λαμβάνεται από όλα τα μέλη του νοικοκυριού (από εργασία, περιουσία, κοινωνικές παροχές και συντάξεις, χρηματικές μεταβιβάσεις από άλλα νοικοκυριά, τεκμαρτό από τη χρήση του αυτοκινήτου τυχόν επιχείρησης)

Ισοδύναμο εισόδημα: ορίζεται ως το συνολικό διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού μετά τη διαίρεσή του με το ισοδύναμο μέγεθος του νοικοκυριού.

